

PRO

Ålderdom utan fattigdom

OM ÄLDREFATTIGDOM OCH KVINNORS LÅGA PENSIONER

Förord

Äldrefattigdom är något vi borde ha lämnat bakom oss, men istället ökar den. När riksdagen i mitten av 1990-talet fattade beslut om att reformera pensionssystemet fanns det 75 000 pensionärer med en inkomst under EU:s fattigdomsgräns. För tio år sedan hade antalet fattiga pensionärer ökat till 125 000 stycken. Idag är de 225 000.

Att tala om fattigdom i ett välfärdssamhälle är inte lätt, men PRO har arbetat hårt för att frågan om den växande äldrefattigdomen ska uppmärksammas av våra medlemmar, allmänhet, media och beslutsfattare.

Med den här rapporten vill PRO ta frågan vidare genom att öka kunskapen. Vad orsakar äldrefattigdomen? Varför är kvinnornas pensioner så mycket lägre än männens? Varför är det så många kvinnor bland de sämst ställda pensionärerna? Varför är så många beroende av grundskyddet i pensionssystemet – garantipension, bostadstillägg och äldre-försörjningsstöd – trots att de har jobbat hela livet?

Några av orsakerna är den ojämsställda och ojämliga arbetsmarknaden och arbetslivet; trygghetssystem som inte erbjuder ett tillräckligt skydd och där människor faller mellan stolarna; en välfärd som inte räcker till för äldres behov. Allt detta förstärks sedan i pensionssystemet.

Genom att titta på orsakerna bakom den negativa utvecklingen med ökande äldrefattigdom går det att finna lösningar på problemet. Det är också ett viktigt syfte med rapporten: att föreslå reformer på både kort och långt sikt som kan förstärka inkomsterna för dem med de lägsta pensionerna. Det är förslag som handlar om arbetslivet, trygghetssystemen, välfärden och framförallt förslag till förändringar av pensionssystemet, vilket inte minst är viktigt för att hitta lösningar på de problem som finns idag.

Målsättningen är att ingen pensionär ska ha en inkomst under fattigdomsgränsen. Det innebär också bättre ekonomi för äldre kvinnor och en ökad jämställdhet.

PRO:s förhoppning är att rapporten bidrar till diskussionen om äldrefattigdomen med konstruktiva förslag som kan ge alla en ålderdom utan fattigdom.

Christina Tallberg
Ordförande, PRO

INNEHÅLL

Förord

1. Sammanfattning	4
2. Bakgrund och syfte	6
3. Pensionssystemets utfall	7
3.1 Äldrefattigdom	7
3.2 Grundskyddet	7
3.3 Kostnader och konsumtionsutrymme	10
4. Låga pensioner, könsskillnader och riskgrupper	12
4.1 Lön, inkomst och pension	12
4.2 Inkomster och pension	14
4.3 Långt eller kort arbetsliv	18
5. Negativa konsekvenser av fattigdom	20
5.1 Ekonomi, hälsa och nöjdhet med livet.....	20
5.2 Sociala relationer	20
5.3 Våld	21
5.4 Överskuldssättning	21
6. Avslutande diskussion och förslag till förändring	23
6.1 Ett jämställt, jämlikt och inkluderande arbetsliv.....	23
6.2 Trygghetssystemen	25
6.3 Arbetslöshetsförsäkringen.....	26
6.4 Välfärden	28
6.5 Pensionssystemet.....	29

1. Sammanfattning

Syften med rapporten har varit att kartlägga orsaker till äldrefattigdom och varför så många kvinnor riskerar att få en låg ekonomisk standard efter pensioneringen. Resultatet av denna kartläggning och analys har sedan använts för att ta fram förslag till åtgärder för att minska fattigdomen bland pensionärer och förbättra ekonomin både för dem som är pensionärer nu och för dem som blir det i framtiden.

År 2014 fanns det 225 000 pensionärer med en disponibel inkomst lägre än 11 100 kronor per månad, vilket är EU:s gräns för låg ekonomisk standard eller relativ fattigdom. En majoritet var kvinnor. Samtidigt är det många som har inkomster strax över fattigdomsgränsen, men som har behov av grundskyddet i pensionssystemet. Nära 790 000 fick garantipension 2014 varav 630 000 var kvinnor. Mer än hälften av kvinnorna är beroende av garantipension, helt eller delvis.

Höga kostnader för exempelvis bostad, vård och omsorg kan innebära att det blir väldigt lite pengar kvar till andra utgifter och att levnadsstandarden blir låg.

Skillnader i lön på arbetsmarknaden leder till skillnader i pension. Arbetare har lägre pension än tjänstemän. Kvinnor har lägre pension än män. Skillnaden mellan kvinnor och män beror både på att kvinnor har lägre löner och att de oftare jobbar deltid. Att kvinnor tar ut längre föräldraledighet och har högre sjukfrånvaro innebär att deras inkomster sjunker ytterligare i förhållande till männens inkomster. Andra faktorer som kan leda till en låg pension är arbetslöshet, till exempel på grund av funktionsnedsättning, studier, eget företagande samt kort tid i Sverige under det yrkesverksamma livet.

Människor har dessutom olika förutsättningar till ett långt arbetsliv bland annat beroende på arbetsmiljö och möjlighet att få ersättning från trygghetssystemen. Ett problem är också att grundskyddet (garantipension och bostadstillägg) är konstruerat så att det inte alltid går att höja sin pension genom att arbeta längre.

Den dåliga ekonomin kan leda till sämre hälsa och missnöje med livet. Att människor inte kan nå upp till samma levnadsstandard som andra leder till att de ställs utanför den sociala gemenskapen. Samtidigt ökar risken att utsättas för våld och drabbas av överskuldsetting.

För att lyfta de lägsta pensionerna över fattigdomsgränsen behövs åtgärder inom många områden, som kan leda till förändring på såväl kort som lång sikt. Det behövs omfattande reformer, framförallt inom fyra områden: arbetsmarknaden och arbetslivet, trygghetssystemen, välfärden samt pensionssystemet.

Inom området arbetsmarknad och arbetsliv lämnas förslag för att motverka lönediskriminering, ge fler rätt att jobba heltid, förbättra arbetsmiljön, öka sysselsättningen för människor med funktionsnedsättning samt skapa tryggare anställningar.

De förbättringar av trygghetssystemen som föreslås är bland annat att fler ska omfattas av social- och arbetslöshetsförsäkringen och att ersättningsnivåerna ska höjas, att stärka rätten till ersättning från sjukförsäkringen och arbetsskadeförsäkringen samt att uttaget av föräldrapenningen ska bli mer jämställt.

För att skapa en välfärd tillgänglig för alla oavsett inkomst föreslås att vården ska finansieras solidariskt och att nivån på högkostnadsskydden för avgifter inom vården och omsorgen inte ska utesluta någon som har behov samt att även tandvård och hjälpmedel ska ingå i högkostnadsskyddet för hälso- och sjukvård. Det behöver också byggas 350 000 nya bostäder

för äldre samtidigt som boendekostnaderna är rimliga.

De förslag som omfattar pensionssystemet handlar om åtgärder mot åldersdiskriminering och bättre förutsättningar att kunna stanna i arbetslivet, rättvis beskattning mellan pension och lön, utvärdering av pensionssystemet i syfte att förstärka finansieringen och avskaffa bromsen, förstärkning av grundskyddet och en omfördelning av arvsvinster till dem med lägst pension med målsättningen att ingen pensionär ska ha en inkomst under EU:s fattigdomsgräns. Slutligen lämnas ett förslag till ett reformerat pensionssystem med en grundpension, som ger en rimlig levnadsstandard, och en inkomstpension som läggs ovanpå för att förvärvsinkomster ska få större betydelse för pensionen och för att stärka kopplingen mellan arbete och pension.

2. Bakgrund och syfte

PRO har i rapporten "Fattigdomsfällan – så drabbar pensionssystemet många kvinnor" från 2014 visat hur pensionssystemet slår mot dem med de lägsta pensionerna.

När rapporten skrevs fanns det 205 000 pensionärer med en disponibel inkomst som var lägre än 60 procent av medianinkomsten – EU:s gräns för låg ekonomisk standard eller relativ fattigdom. År 2012 motsvarade det en inkomst efter skatt inklusive bostadstillägg och andra förmåner på 10 800 kronor per månad. De senaste prognoserna från Pensionsmyndigheten visar att antalet pensionärer under fattigdomsgränsen har ökat till 225 000.

Av "Fattigdomsfällan" framgår också att det finns mycket stora skillnader mellan kvinnors och mäns pensioner samt att en mycket stor andel av dem med lägst pensioner är kvinnor. Omkring 70 procent av dem med inkomster under EU:s fattigdomsgräns är kvinnor.

Det här är en fråga som inte många talar om, vare sig politiker eller journalister. Och de som lever med ansträngd ekonomi tycker ofta att det är allt för skamligt att berätta – än mindre störa och protestera.

För att ta frågan vidare startade PRO ett projekt för att synliggöra problemet med de allra fattigaste pensionärerna och särskilt analysera kvinnors situation; väcka engagemang i organisationen och lyfta fram förslag på åtgärder, både på kort och på lång sikt, för att alla pensionärer ska kunna leva ett bra liv.

Projektet har lett fram till denna rapport. Syftet med rapporten är att kartlägga och beskriva orsaker till äldrefattigdomen och varför kvinnor drabbas i så stor utsträckning; beskriva och analysera vilka konsekvenser fattigdom kan få; presentera förslag till åtgärder som innebär förbättring både för de som är pensionärer nu och som blir det i framtiden.

I projektgruppen har deltagit: Bettan Andersson (PRO pensionären), Susanne Björkenheim (PRO Skåne), Johanna Hållén (PRO Riks), Lisbeth Staaf Igelström (PRO Riks styrelse), Bengt Sibbmark (PRO Riks) och Anders Thoré (PRO Riks och projektledare).

3. Pensionssystemets utfall

Medelpensionen år 2013 för dem över 65 år var 194 900 kronor, vilket motsvarar 16 200 kronor per månad, enligt SCB:s statistik. Kvinnor över 65 hade i genomsnitt en total pension på 158 300 kronor detta år. Det blir nästan 13 200 kronor per månad. Då är både allmän pension, tjänstepension och privat pensionssparande inräknat. För män var medelpensionen 238 500 kronor om året eller knappt 19 900 kronor per månad. Skillnaden i total pension mellan kvinnor och män är alltså 6 700 kronor per månad.

3.1 Äldrefattigdom

Lägre genomsnittspensioner för kvinnor innebär också att fler kvinnor har låga pensioner och att det finns fler kvinnor som lever i ekonomisk utsatthet.

EU:s gräns för relativ fattigdom eller låg ekonomisk standard uppskattas för 2014 till ungefär 11 100 kronor per månad i disponibel inkomst.¹ Disponibel inkomst är inkomsten efter skatt och där förmåner som bostadstillägg är inräknade.

Pensionsmyndighetens senaste siffror visar att 2014 fanns det 225 700 fattiga pensionärer. Antalet har ökat kraftigt sedan början av 2000-talet. Pensionärer har halkat efter löntagare på grund av att pensionsbromsen har sänkt inkomstpensionen samt på grund av att grundskyddet inte har höjts i takt med inkomstutvecklingen i samhället. Det beror också på att skattesänkningar för dem som arbetar har höjt fattigdomsgränsen.

Av de fattigaste pensionärerna är en majoritet ensamstående och de är 181 000 eller nästan en fjärdedel av samtliga ensamstående pensionärer. Många av de som är ensamboende är kvinnor. De utgör 75 procent av det totala antalet fattiga pensionärer som lever ensamma, sammanlagt 135 100 stycken. Kvinnor är dessutom äldre än män i genomsnitt. Äldre pensionärer har generellt lägre inkomster och det bidrar till det större antalet fattiga kvinnor.²

Sättet att beräkna fattigdomsgränsen kan göra att antalet fattiga underskattas bland äldre. De som lever i en parrelation och delar hushåll antas dela lika på inkomsterna. Det gör att den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet blir lika stor för alla hushållsmedlemmar även om den ena partnern exempelvis bara har garantipension. Sett enbart till individers inkomster kan därför fler definieras som fattiga.

Med ett mer individuellt synsätt blir det också tydligt att det finns många som kommer att bli fattiga om de skulle bli ensamstående i händelse av skilsmässa eller dödsfall. Den största riskgruppen är då kvinnor som lever med en man eftersom kvinnorna i en sådan relation oftast har de lägsta inkomsterna, lever längre och är yngre.

3.2 Grundskyddet

Ett annat sätt att beskriva den ekonomiska standarden för pensionärer är att se på hur många som är beroende av grundskyddet i pensionssystemet och alltså får garantipension, äldreförsörjningsstöd och bostadstillägg.

3.2.1 Garantipension

Garantipensionen är ett grundskydd för den som saknar eller har låg inkomstpension. Den som saknar inkomstpension får hel garantipension, som år 2015 är 7 899 kronor

¹ Definitionen av relativ fattigdom är när den disponibla inkomsten per hushållsenhet är mindre än 60 procent av medianvärdet för disponibel inkomst.

² Från fattigvård till ekonomisk trygghet vid ålderdom – beskrivning av grundskyddet i det svenska pensionssystemet, Pensionsmyndigheten 2014.

per månad för ensamstående och 7 046 kronor per månad för sammanboende.³ Garantipensionen minskas om det finns annan pension och möjligheten att få garantipension upphör helt vid en inkomstpension på 11 394 kronor per månad för ensamstående och 10 099 kronor per månad för sammanboende.

I slutet av 2014 var det 786 859 personer som fick garantipension. Pensionsmyndighetens statistik visar att av de som får någon del av pensionen i form av garantipension är 80 procent kvinnor. Den höga andelen kvinnor har legat på samma nivå de senaste tio åren.⁴

Bland kvinnliga pensionärer är det 56 procent som får garantipension. Motsvarande andel bland männen är endast 16 procent. Kvinnor får i genomsnitt 1 780 kronor per månad i garantipension, vilket är ungefär 250 kronor mer per månad än män.

Trots att en stor andel kvinnor, 93 procent, har arbetat och har inkomstrelaterad pension, är över hälften i behov av garantipension.

3.2.2 Bostadstillägg

Den som är 65 och tar ut hela den allmänna pensionen kan ansöka om bostadstillägg. Bostadstillägg beräknas utifrån bostadskostnad och inkomst. Den 1 september höjdes ersättningsnivån från 93 till 95 procent av bostadskostnaden upp till 5 000 kronor per månad för ensamstående. Inklusivt ett tillägg på 340 kronor per månad kan det som mest bli 5 090 kronor per månad. För sammanboende är det halva summan som gäller.

Pensionsinkomster under 96 565 och inkomster från arbete under 24 000 kronor minskar inte bostadstillägget. Inkomsttakiet är ungefär 17 000 kronor per månad före skatt om inkomsterna består av allmän pension.

Det sammanlagda antalet ålderspensionärer med bostadstillägg är ungefär 285 000 stycken. Den största andelen mottagare av bostadstillägg utgörs av kvinnor, 77 procent.⁵ Kvinnor får också 300 kronor mer än män i medeltal – 2 490 jämfört med 2 190 kronor per månad.⁶ Det är en följd av kvinnors lägre pensioner, men också att fler äldre kvinnor är ensamstående. Något som är särskilt tydligt bland de som har lägst ekonomisk standard.

Ensamhushåll utgör 85 procent av samtliga hushåll med bostadstillägg.⁷ Sammanboende har också rätt till bostadstillägg, men endast för halva boendekostnaden vardera. Hushållets inkomster fördelas dessutom lika mellan hushållsmedlemmarna och en hög sammanlagd inkomst reducerar därför bostadstillägget även för den med låg pension.

3.2.3 Skälig levnadsnivå

Den som har mycket låg pension eller ingen pension alls kan beviljas särskilt bostadstillägg och äldreförsörjningsstöd, som ska vara det yttersta skydds nätet i pensionssystemet. När bostaden är betald ska det finnas kvar 5 365 kronor per månad för ensamstående och 4 417 kronor per månad för sammanboende. Det är vad som beräknas för en skälig levnadsnivå 2015.

Det särskilda bostadstillägget betalas ut automatiskt för den som ansöker och beviljas bostadstillägg om bostadskostnaden är så hög att en inte når upp till skälig levnadsnivå. Högsta bostadskostnad som ersätts är 6 200 kronor i månaden för ensamstående och 3 100 kronor i månaden för sammanboende.

³ Garantipensionen baseras på prisbasbeloppet och eftersom regeringen har beslutat att det sänks med 200 kronor 2016 kommer garantipensionen att minska med 36 kronor per månad för ensamstående och 32 kronor för sammanboende.

⁴ <https://secure.pensionsmyndigheten.se/23006.html>

⁵ <https://secure.pensionsmyndigheten.se/22997.html>

⁶ <https://secure.pensionsmyndigheten.se/22998.html>

⁷ Från fattigvård till ekonomisk trygghet vid ålderdom – beskrivning av grundskyddet i det svenska pensionssystemet, Pensionsmyndigheten 2014, s. 41.

Vid ansökan om äldreförsörjningsstöd räknas en skälig bostadskostnad med upp till 6 200 kronor i månaden för ensamstående och 3 100 kronor i månaden för sammanboende. Därefter betalas äldreförsörjningsstödet ut upp till skälig levnadsnivå.

Det som skiljer äldreförsörjningsstöd från försörjningsstöd, som regleras i socialtjänstlagen, är att den skäliga levnadsnivån är högre beräknad och att det är ett permanent stöd.

Under 2014 var det 19 000 personer som fick äldreförsörjningsstöd och könsfördelningen bland mottagarna var ganska jämn. Det var 55 procent kvinnor och 45 procent män som fick det. Kvinnorna fick dock drygt tusen kronor mer per månad än män eller 3 680 kronor i genomsnitt.⁸

Den främsta orsaken till att människor söker äldreförsörjningsstöd är en kombination av mycket låg inkomstrelaterad pension och få år i Sverige. Full garantipensionen kräver 40 års bosättning i Sverige.

Sammanfattningsvis bidrar grundskyddet till att minska antalet fattiga pensionärer genom att full garantipension och högsta möjliga bostadstillägg ger en disponibel inkomst på strax under 12 000 kronor per månad. Kvinnors större behov av grundskyddet i pensionssystemet visar tydligt att det finns en ekonomisk ojämställdhet bland pensionärer. Samtidigt har grundskyddet bidragit till att minska de ekonomiska skillnaderna mellan äldre kvinnor och män.

När det gäller bostadstillägg och äldreförsörjningsstöd är det förmåner som måste sökas, men alla gör inte det. Det har genomförts flera undersökningar hur många personer som går miste om dessa förmåner de är berättigade till. Den senaste mer omfattande undersökningen lät Riksrevisionen genomföra 2013 och den visar att det kan vara 140 000 pensionärer som skulle kunna få bostadstillägg, men som inte söker det. Det skulle motsvara 37 procent av dem som uppfyller förutsättningarna för att få det.⁹ Inom äldreförsörjningsstödet verkar mörkertalet vara ännu högre och drygt 60 000 eller 86 procent av de som är berättigade går miste om äldreförsörjningsstöd.¹⁰

3.2.4 Efterlevandeskydd

För den som förlorar sin make/maka, partner eller sambo på grund av dödsfall finns under vissa omständigheter ett visst ekonomiskt skydd.¹¹ änkepensionen avskaffades 1990 men kvinnor som gifte sig senast 31 december 1989 kan fortfarande få änkepension. Ytterligare villkor är bland annat att maken var högst 60 år vid giftermålet, de hade varit gifta i minst fem år vid dödsfallet samt har gemensamma barn.

År 2014 fick nästan 290 000 kvinnor änkepension varav knappt 270 000 var över 65 år. Storleken på änkepensionen bestäms av mannens tilläggspension, men den minskas om kvinnan har egen allmän pension. Medelbeloppet för dem som är över 65 är 3 400 kronor per månad.

Det nuvarande efterlevandeskyddet för make/maka/partner är omställningspensionen som är könsneutral, men den betalas bara ut till 65 års ålder.

⁸ <https://secure.pensionsmyndigheten.se/23011.html>

⁹ Bostadstillägg och äldreförsörjningsstöd till pensionärer – när förmånerna fram? RiR 2013:7, s. 44

¹⁰ Bostadstillägg och äldreförsörjningsstöd till pensionärer – när förmånerna fram? RiR 2013:7, s. 47f

¹¹ Uppgifterna om efterlevandeskydd har hämtats från Creutzer, Annika, Efterlevande – skyddad eller skyddslös, En studie av efterlevandeskyddet idag, Änke- och pupillkassan 2015.

I premiepensionen finns ett frivilligt efterlevandeskydd, som kan tecknas när premiepensionen ska börja betalas ut. Förutom gifta och partners kan det även omfatta sambor med barn samt de som har varit gifta eller registrerade partners. Premiepensionen blir då lägre eftersom den ska betalas ut längre tid då den betalas ut till förmånstagaren vid dödsfall. Hittills är det väldigt låga belopp, 224 kronor i genomsnitt, eftersom tiden att spara till premiepensionen har varit kort.

För de som har en anställning finns olika försäkringar och tjänstepensionsavtal beroende på bransch och arbetsgivare och det gör att efterlevandeskyddet kan se väldigt olika ut. För att bara nämna tjänstepensionerna så finns det möjlighet att välja återbetalningsskydd i samtliga avtal. För kvinnor är det i allmänhet en dålig idé med återbetalningsskydd eftersom de flesta är yngre och lever längre än män samtidigt som det sänker deras redan låga pensioner. I avtalet för kommun- och landstingsanställda är återbetalningsskyddet trots detta förvalt och 80 procent väljer inte bort detta. De betalar till ett skydd deras anhöriga troligen inte kommer att behöva och sänker sin tjänstepension med upp till 10 procent.

Ett annat problem när det gäller tjänstepensionens efterlevandeskydd är om en kort utbetalningstid väljs för tjänstepensionen kan det innebära att det inte finns några pengar kvar till återbetalningsskyddet.

3.3 Kostnader och konsumtionsutrymme

Ekonomi handlar lika mycket om utgifter som inkomster. Om ekonomin är bra eller dålig beror väldigt mycket på vad pengarna räcker till. När inkomsterna är låga kan varje utgift bli en fråga om prioriteringar. Vissa kostnader är svårare att påverka och för äldre gäller det framför allt utgifter för boende, vård och omsorg. Utgifter som också är nödvändiga och därför inte går att dra in på.

3.3.1 Boendekostnad

Den största utgiften för de flesta hushåll är kostnaden för boende. I genomsnitt går en femtedel av den disponibla inkomsten till boendet. Den andelen har minskat under 2000-talet trots ökade boendeutgifter. Skillnaderna är dock väldigt stora beroende på kön, hushållstyp, boendeform, ålder och region.

Den grupp som har störst kostnader för sitt boende i förhållande till inkomsten är kvinnor över 65, som är ensamstående och bor i hyresrätt. För dem gick 41,5 procent av den disponibla inkomsten till hyran år 2013. Eftersom det är en grupp med låga inkomster har de därför också väldigt lite pengar kvar när hyran är betald.

Äldre kvinnor är dessutom överrepresenterade bland ensamhushåll i flerbostadshus – alltså både hyresrätter och bostadsrätter. Kvinnor utgör 72 procent av dessa ensamhushåll.¹²

3.3.2 Sjukvård, tandvård och hjälpmedel

För sjukvård och läkemedel finns nationellt bestämda högkostnadsskydd. För öppenvården är avgiftstaket 1 100 kronor per år. Inom slutenvården är den högsta kostnaden 100 kronor per dygn. För läkemedel träder högkostnadsskyddet in vid 2 200 kronor. Några landsting och regioner har dessutom infört avgiftsfri sjukvård för dem över 85 år, och 2017 blir den avgiftsfri i hela landet.

Samtliga landsting och regioner har också egna högkostnadsskydd för sjukresor.

¹² Hushållens ekonomi (HEK), SCB.

3.3.3 Tandvård

Det statliga tandvårdsstödet består av tandvårdsbidrag och ett högkostnadsskydd. Det allmänna tandvårdsbidraget är 150 kronor per år för dem under 75 år och 300 kronor per år för dem som har fyllt 75 år. Det kan sparas i två år. Det särskilda tandvårdsbidraget betalas ut vid sjukdom och funktionsnedsättning, som kan påverka tandhälsan. Det är 600 kronor per halvår.

Högkostnadsskyddet för tandvård innebär att staten ersätter 50 procent av kostnaden över 3 000 kronor och 85 procent av kostnaden över 15 000 kronor.

3.3.4 Hjälpmedel

Avgifter och kostnader för hjälpmedel är väldigt olika beroende på vilken kommun, landsting eller region det gäller. Kostnaden kan också vara olika beroende på vilken typ av hjälpmedel det handlar om. Ett fåtal landsting/regioner har högkostnadsskydd även för hjälpmedel. Vissa hjälpmedel kan dessutom vara kostnadsfria.

3.3.5 Avgifter inom vården och omsorgen om äldre

För hemtjänstavgift och avgift för särskilt boende finns nationellt fastställda tak, som är 1 780 respektive 1 854 kronor per månad.¹³ En kommun kan också ta ut avgifter exempelvis för mat, hyra, möbler, trygghetslarm. För dessa avgifter finns inget högkostnadsskydd. Den som betalar avgift för hemtjänst eller särskilt boende ska dock ha tillräckligt mycket pengar till sina levnadsomkostnader – ett minimibelopp som är 5 023 kronor per månad 2015. Det gör att det så kallade avgiftsutrymmet kan minskas eller till och med bli negativt, och att inga avgifter för vård och service behöver betalas.

Socialstyrelsen genomförde 2014, på uppdrag från regeringen, en kartläggning av kommunernas avgifter inom äldreomsorgen.¹⁴ Det finns stora skillnader vilka avgifter som tas ut, hur stora avgifter är samt hur avgifterna beräknas. Vidare finns det skillnader hur stor del av avgiftsutrymmet som tas i anspråk och om det sker någon jämkning av de övriga avgifterna.

¹³ Regeringen har föreslagit att taket kommer att höjas med 211 kronor per månad från 1 januari 2016.

¹⁴ Avgifter inom äldreomsorgen. Kartläggning och analys av kommunernas avgiftssystem, Socialstyrelsen 2014.

4. Låga pensioner, könsskillnader och riskgrupper

Det finns en direkt och uppenbar orsak till att en del pensionärer är fattiga. De har haft låga inkomster innan pensioneringen. Det är också därför många kommer att få låg pension i framtiden. Så fungerar pensionssystemet.

Både antalet år med inkomst och årsinkomstens storlek påverkar den allmänna pensionen. År 2015 ger en inkomst på minst 18 800 kronor pensionsrätter. Det finns också ett inkomsttak så att 2015 är den högsta årsinkomsten som ger pensionsrätter 468 900 kronor.

I den totala pensionen kan också ingå tjänstepension och privat pensionssparande. Nästan 90 procent av pensionärerna har tjänstepension och drygt 25 procent har privat pension. Till den kollektivavtalade tjänstepensionen betalas 4,5 procent av lönen i avgift upp till intjänandetaket för den allmänna pensionen och 30 procent av lönen över taket. Det privata pensionssparandet har tidigare skattesubventionerats, men det kommer att upphöra 2016.

En följd av att pensionssystemets brister blir allt tydligare är att skilda ekonomiska villkor och fattigdom bland äldre har börjat uppmärksammas allt mer. Bland den litteratur som kan nämnas finns antologin "Jämlig ålderdom?" (red. Lars Andersson och Peter Öberg) där både social och ekonomisk ojämlikhet samt förekomsten av fattigdom bland äldre analyseras.¹⁵ Inom ramen för Delegationen för jämställdhet i arbetet har Lennart Flood tittat på hur äldrefattigdomen ser ut i dag och i framtiden.¹⁶ Angelika Thelin har i sin avhandling studerat vilka konsekvenser fattigdomen får för yngre pensionärer.¹⁷

De stora skillnader i pensioner mellan kvinnor och män har också gjort att frågan om könsskillnader i pensionssystemet har blivit aktuell. Regeringen gav 2011 Institutet för framtidsstudier i uppdrag att analysera pensionsutfallet mellan kvinnor och män i det nya pensionssystemet.¹⁸ Pensionsmyndigheten har presenterat statistik som visar på dessa skillnader.¹⁹ Riksförbundet PensionärsGemenskap (RPG) och Svenska Kommunal Pensionärers Förbund (SKPF) har presenterat en rapport om kvinnors pensionsvillkor.²⁰ SKPF har även tillsammans med Kommunal om tidigare medlemmars i Kommunal pensioner och skillnaden mellan kvinnor och män.²¹

4.1 Lön och pension

En princip i pensionssystemet är att förvärvsinkomsten bestämmer pensionen. I det nuvarande inkomstpensionssystemet är det varje år med inkomst och storleken på årsinkomsten som räknas och ger pensionsrätter. I det tidigare ATP-systemet var intjänandetiden 30 år för full tilläggspension och pensionspoängen baserades på de 15 år med högst inkomst.

De stora skillnader som finns i pensioner är därför en följd av inkomstklyftor och människors olika möjligheter att överhuvudtaget kunna få en kontinuerlig inkomst. Exempelvis är en viktig anledning till skillnaden mellan kvinnors och mäns pensioner att kvinnor har haft sämre möjligheter att lönearbeta. Det är särskilt tydligt vid jämförelser mellan äldre kvinnor och män.

¹⁵ Andersson, Lars, Öberg, Peter red., Jämlig Ålderdom? I samtiden och framtiden, 2012.

¹⁶ Flood, Lennart, Älderspension och fattigdom. Dagens och framtidens pension för vissa utsatta grupper i Jämställdhet i socialförsäkringen? SOU 2014:74.

¹⁷ Thelin, Angelika, Äldrefattigdom. Ekonomisk utsatthet i yngre ålderspensionärers vardag, Växjö 2013.

¹⁸ Žamac, Jovan, Kön och pension. Utfall i det nya pensionssystemet, Institutet för framtidsstudier 2012.

¹⁹ <https://secure.pensionsmyndigheten.se/kvinnor15.html>

²⁰ Kvinnor och pensionen. En rapport om kvinnornas pensionsvillkor, RPG och SKPF 2013.

²¹ Pensionen – en kvinnofälla. En rapport om kommunalarens pensioner, Kommunal och SKPF 2015.

Även om kvinnors sysselsättningsgrad har ökat kraftigt är den fortfarande lägre än männens. Skillnaden är numera 5 procentenheter jämfört med 30 procentenheter 1970.²²

Sysselsättningsgraden är dock ett dåligt mått eftersom det räcker med en timmes jobb under en vecka för att räknas som sysselsatt. För pensionen är det dessutom lörens storlek som räknas och inte arbetstiden.

Lön från anställning eller motsvarande inkomster från eget företag är grundläggande för pensionens storlek. Därför är det intressant att jämföra löner för att få en förklaring till skillnader i pension. Det är i huvudsak två faktorer som har haft och har betydelse för lörens storlek: klass och kön. LO har jämfört löner för arbetare och tjänstemän samt kvinnor och män under ett sekel i rapporten *Hundra år av ojämlikhet*. Löneskillnaderna mellan industriarbetare och tjänstemän inom industrin har visserligen minskat i procent de senaste hundra åren, men i kronor och ören har den ökat. Sedan 90-talskrisen har lönegapet dock ökat även i procent och är lika stort som på 1930-talet.²³

Jämfört med hundra år sedan har löneklyftan mellan män och kvinnor i industrin minskat. I början av 1900-talet hade manliga industriarbetare dubbelt så hög lön som kvinnliga. Idag är kvinnornas löner i genomsnitt 92 procent av männens, omräknat till timlön. Här har utjämningen dock avstannat sedan 80-talet. På tjänstemannansidan hade kvinnor hälften så stor lön som män ända till 1960-talet då de särskilda kvinnolönerna försvann. Sedan dess har skillnaden minskat till 14 procent 2012 och trenden tycks vara att den kommer fortsätta att minska.²⁴

Lönestatistik för samtliga anställda finns endast från 1994 och sedan dess har skillnaderna mellan arbetare och tjänstemän ökat från 35 till 43 procent (2012).²⁵

Kvinnors löner har däremot närmast sig männens i procent räknat. Kvinnors löner, omräknat till heltid, är 86,6 procent av männens enligt den senaste statistiken för 2013 från Medlingsinstitutet. Tas det dessutom hänsyn till yrkestillhörighet, utbildningsnivå, ålder och liknande faktorer som kan påverka lönen är den oförklarade löneskillnaden mellan kvinnor och män nere på fem, sex procent.

Trots den till synes positiva utvecklingen finns det anledningar att vara oroad. Dels går utvecklingen väldigt långsamt och med nuvarande takt skulle det ta flera decennier innan lönerna är helt jämställda. Det innebär i sin tur att det skulle dröja ytterligare 30 till 40 år innan pensionerna blir jämställda. Dels är lönerna i jämförelserna omräknade till heltidslöner trots att en stor andel kvinnor inte jobbar heltid; i själva verket är löneskillnaderna större än statistiken visar.

I 2015 års jämställdhetsbarometer har LO därför relaterat lönen till arbetstiden och beräknat den faktiska lönen för kvinnliga och manliga arbetare respektive tjänstemän. Då är den genomsnittliga månadslönen för kvinnor i arbetaryrken 17 500 kronor per månad. Det är 75 procent av den genomsnittliga lönen bland manliga arbetare och 47 procent av den lön som manliga tjänstemän har.²⁶

Förklaringen till de stora faktiska löneskillnaderna är att kvinnor arbetar deltid i större utsträckning än män. Hälften av de kvinnliga arbetarna har deltidsarbeten och i genomsnitt arbetar de 79 procent av heltid. För män i arbetaryrken är tjänstgöringsgraden i snitt 93 procent, medan den för kvinnor och män i tjänstemannayrken är 92 respektive 97 procent.²⁷

²² Arbetskraftsundersökningarna (AKU), SCB.

²³ *Hundra år av ojämlikhet – löner och löneutveckling efter klass och kön*, LO 2014, s. 26ff.

²⁴ *Hundra år av ojämlikhet – löner och löneutveckling efter klass och kön*, LO 2014, s. 37ff.

²⁵ *Hundra år av ojämlikhet – löner och löneutveckling efter klass och kön*, LO 2014, s. 44.

²⁶ *Tid, makt och pengar*, Sveriges jämställdhetsbarometer 2015, LO, s. 24f.

²⁷ *Tid, makt och pengar*, Sveriges jämställdhetsbarometer 2015, LO, s.8, 25.

Kommunal och SKPF har på ett mycket tydligt sätt visat att det leder till väldigt låga pensioner att jobba i ett kvinnodominerat yrke med låga lönenivåer, som kommunal verksamhet. Genomsnittspensionen för kvinnliga medlemmar i SKPF är 11 500 kronor per månad inklusive tjänstepension och 12 500 kronor per månad för män, som är medlemmar i SKPF.²⁸

En fjärdedel av kvinnorna i arbetaryrken har dessutom tidsbegränsade anställningar, vilket ofta innebär lägre lön och sämre löneutveckling,²⁹ och tillfälliga anställningar ger inte alltid tjänstepension.

Ett växande problem är att allt fler unga, som har svårt att ta sig in på arbetsmarknaden, tvingas att acceptera olagliga villkor, t.ex. att jobba svart, utan anställningsavtal eller till och med jobba gratis.³⁰ Eftersom varje år med taxerad inkomst har betydelse för pensionen kommer det att leda till lägre pensioner för många som är unga idag. Särskilt som det också är vanligt att kollektivavtal saknas. Det finns också en risk att dåliga arbetsvillkor blir allt mer accepterade och att en allt större grupp riskerar att få låga pensioner i framtiden.

4.2 Inkomster och pension

Eftersom lönen har betydelse för pensionen så har givetvis frånvaro av lön också betydelse. Människor jobbar inte alltid och får lön utan måste ibland avstå från att arbeta, frivilligt eller ofrivilligt. Vissa väljer att studera eller skaffa barn medan andra inte kan jobba på grund av att de blir arbetslösa eller sjuka. Det finns visserligen möjligheter att tillgodoräkna sig pensionsrätter vid studier, arbetslöshet, sjukdom, föräldraledighet o.s.v., men när ersättningarna är betydligt lägre än lönerna påverkar det pensionen mycket negativt. Det är därför mer intressant att jämföra inkomster än löner.

Pensionsmyndighetens siffror över genomsnittsinkomsten 2014 visar dels att genomsnittsinkomsten är betydligt lägre än medellönen, dels att skillnaden mellan könen är betydligt större än vad lönestatistiken visar. Kvinnors medelinkomst är 21 790 kronor per månad och mäns 29 100 kronor. Skillnaden är 25 procent och alltså betydligt större än löneskillnaden.

För att få en inkomstpension som inte behöver kompletteras med garantipension krävs det 36 år för män med genomsnittlig inkomst medan det för kvinnor krävs 48 år. När den genomsnittliga tiden i arbetslivet är 41 år oavsett kön är det tydligt att den ekvationen inte går ihop för kvinnor.³¹

Det finns olika anledningar till att människor har svårt att få ihop inkomster som är tillräckliga för att ge en bra pension. PRO vill uppmärksamma några av de faktorer som försämrar möjligheterna till att tjäna in pensionsrätter och vilka grupper som är berörda. I många fall samverkar också dessa faktorer och försämrar situationen ytterligare.

Detta är en utveckling som kommer att fortsätta och den relativa fattigdomen kommer också att öka inom dessa grupper, som en följd av att grundskyddet är prisindexerat och inte inkomstindexerat.

4.2.1 Arbetslöshet

Arbetslöshet påverkar inkomsterna negativt. Den öppna arbetslösheten i juli 2015 var 7,4 procent, vilket motsvarar nästan 390 000 personer.³² Olika faktorer påverkar risken

²⁸ Pensionen – en kvinnofälla. En rapport om kommunalares pensioner, Kommunal och SKPF 2015, s 19.

²⁹ Tid, makt och pengar, Sveriges jämställdhetsbarometer 2015, LO, s. 7f.

³⁰ <http://www.kollega.se/slavliknande-villkor-unga>

³¹ Från fattigvård till ekonomisk trygghet vid ålderdom – beskrivning av grundskyddet i det svenska pensionssystemet, Pensionsmyndigheten 2014, s. 53f.

³² AKU, SCB.

att bli arbetslös såsom kön, ålder, yrkestillhörighet, utbildning, etnicitet m.m. Dessa faktorer påverkar också arbetslöshetens längd. Som ett exempel kan nämnas att andelen arbetslösa i ålderskategorin 55–64 är lägre än genomsnittet, men det tar längre tid för äldre att hitta ett nytt arbete.

Ersättning från arbetslöshetsförsäkringen är pensionsgrundande. Ett stort problem är dock att endast 30 procent av de arbetslösa får en ersättning som är 80 procent av den tidigare lönen. Bland heltidsanställda som förlorar sitt arbete är det bara 10 procent som får en ersättning som motsvarar 80 procent av lönen. Det är också många arbetslösa som inte får någon ersättning alls. Nära hälften av de som får försörjningsstöd är arbetslösa, men får ingen eller väldigt låg ersättning från arbetslöshetsförsäkringen.³³ Det är en oacceptabel situation. Dels för att försörjningsstöd inte är pensionsgrundande, dels för att den som beviljas försörjningsstöd tvingas göra sig av med sina besparingar och andra tillgångar.

Ersättningsnivå sänks också till 70 procent efter 200 dagars arbetslöshet och till 65 procent efter 300 dagar. Längre perioder av arbetslöshet kan därför få stora konsekvenser för pensionen.

Vid deltidsarbetslöshet går det bara att få ersättning i 75 dagar, vilket är ett problem för alla som vill men inte får jobba heltid. Något som är vanligt i kvinnodominerade yrken.

4.2.2 Funktionsnedsättning

Bland de som står längst ifrån arbetsmarknaden och kommer att få väldigt låg pension finns många med funktionsnedsättning, som innebär nedsatt arbetsförmåga. De har lägre sysselsättningsgrad och högre arbetslöshet än personer utan funktionsnedsättning. Totalt finns det 655 000 personer som bedömer att de har nedsatt arbetsförmåga på grund av funktionsnedsättning. Deras sysselsättningsgrad är 55 procent och arbetslösheten är 13 procent.³⁴

En mycket allvarlig och dålig utveckling är det ökande antalet ungdomar som beviljas aktivitetsersättning. Antalet har ökat från c:a 5 000 till c:a 35 000 sedan aktivitetsersättningen infördes 2003.³⁵ Riksrevisionen har genomfört en granskning av aktivitetsersättningen och konstaterar att dessa ungdomar inte får de insatser de har behov av och har rätt att få.³⁶

4.2.3 Sjukdom

Sjukpenningen är 77,6 procent av den sjukpenninggrundande inkomsten (SGI) under 364 dagar och därefter sjunker den till 72,75 procent av SGI.³⁷ Taket för den högsta ersättningsnivå går vid en SGI på 7,5 prisbasbelopp. Det motsvarar en inkomst på drygt 27 800 kronor per månad år 2015. För dem med kollektivavtal kompletterar avtalsförsäkringen sjukpenningen för dem som tjänar mer än taket. Dessa avtalsförsäkringar räknas som pensionsgrundande inkomst.

Kvinnor har oftare högre frånvaro från arbetet som en följd av sjukdom. Sjukpenningtalet, d.v.s. antalet dagar med sjukpenning per år, har varit högre för män och kvinnor sedan 1990-talet. Under de senaste åren har skillnaden dessutom ökat på grund av att kvinnors sjukskrivningar ökar mycket snabbare än mäns. Sjukpenningtalet är nu nästan dubbelt så högt för kvinnor som för män. Sjukfrånvaron är också högre i arbetaryrken än bland tjänstemän.

³³ Försörjningsstödstagare Riket 2013, Akademikerförbundet SSR 2014.

³⁴ Situationen på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning 2014, SCB rapport 2015:1.

³⁵ http://www.forsakringskassan.se/statistik/sjuk/sjukersattningaktivitetsersattning/sjukochaktivitetsersattning/sjakantalmotlan/sjukers_aktors_offstat2

³⁶ Aktivitetsersättning – en ersättning utan aktivitet? RiR 2015:7.

³⁷ Ersättningsnivån är 80 respektive 75 procent av SGI multiplicerat med en "korrigeringsfaktor" på 0,97.

En orsak till sjukfrånvaro är dålig arbetsmiljö. Både arbetsskador och arbetssjukdomar leder till ett stort antal sjukfrånvarodagar varje år. Den största andelen arbetssjukdomar drabbar kvinnor och sjukdomar som har sociala och organisatoriska orsaker har ökat mycket kraftigt de senaste åren.³⁸ Kunskaperna om hur arbetsmiljön påverkar människor blir allt bättre och allt fler sjukdomar kan knytas till förhållanden på arbetet.³⁹ Arbetsmiljöverkets projekt "Kvinnors arbetsmiljö" har till exempel visat att i många kvinnodominerade yrken är arbetsbelastningen ohälsosam och arbetsuppgifterna fysiskt tunga. Samtidigt synliggörs inte dessa arbetsmiljörisker på grund av att kvinnors arbete värderas lägre.⁴⁰

Sedan det infördes en bortre tidsgräns i sjukförsäkringen har dessutom 100 000 utförsäkrats. Två tredjedelar av dem är kvinnor.⁴¹ Ett fåtal återgår i arbete. De flesta återvänder till sjukförsäkringen och många har utförsäkrats flera gånger. Andra tvingas söka försörjningsstöd eller försvinner ur statistiken. I ålderskategorin 61–64 år finns de som i brist på andra valmöjligheter tar ut tidig pension. Andelen med huvudsaklig inkomst från pension har ökat över tiden från att 5 procent av männen och 3 procent av kvinnorna hade det 2010 till att 16 procent av männen och 14 procent av kvinnorna hade det år 2012.⁴²

Vid inkomstrelaterad sjuk- och aktivitetsersättning är tanken att hela inkomstbortfallet ska ge pensionsrätt. Därför kompletteras den pensionsgrundande inkomsten med ett pensionsgrundande belopp, som beräknas på antagandeinkomsten. Kollektivavtalade gruppsjukförsäkringar ger inte några pensionsrätter när de betalas ut som komplement till sjuk- och aktivitetsersättning.

Sjuk- och aktivitetsersättning upp till taket på 7,5 prisbasbelopp ger i teorin lika mycket pension, som om den tidigare inkomsten hade behållits. I praktiken leder sjuk- och aktivitetsersättningen inte sällan till att pensionen blir låg. En stor andel av de som tar del av pensionssystemets grundtrygghet har haft sjukersättning. Siffror från Pensionsmyndigheten visar att 2013 var det 38 procent av de som fick garantipension och 40 procent som fick bostadstillägg, som hade haft sjukersättning.

En orsak till att många med sjukersättning får låg pension är att de bara har haft garantiersättning, och alltså inte har haft någon tidigare inkomst.⁴³ En annan begränsning för intjänande av pension är ersättningstaket och att kompletterande, kollektivavtalade försäkringar inte ger pensionsrätt. Ersättningen är vidare prisindexerad och följer inte inkomstutvecklingen.

Ytterligare orsaker kan sökas i sättet att beräkna antagandeinkomsten, den inkomst som ligger till grund för sjuk- och aktivitetsersättningen. Den beräknas på ett genomsnitt av de tre bästa årsinkomsterna under en ramtid på mellan 5 till 8 år beroende på försäkringstagarens ålder. Eftersom sjukersättningen inte sällan föregås av längre sjukdomsperioder med sjukpenning och även arbetslöshet kan inkomsterna vara ganska låga åren före beviljandet av sjukersättningen. Det innebär att antagandeinkomsten blir låg och att det pensionsgrundande beloppet blir lågt.

4.2.4 Föräldraskap

Precis som övriga skattepliktiga ersättningar ger föräldrapenning pensionsrätter. Föräldrapenningen ersätter 77,6 procent av inkomsten upp till inkomsttaket på 10 prisbasbelopp,

³⁸ Arbetsskador 2014, Arbetsmiljöstatistik Rapport 2015:1, Arbetsmiljöverket.

³⁹ <http://sbu.se/sv/Publicerat/Gul/Arbetsmiljons-betydelse-for-hjart-karlsjukdom/>

⁴⁰ Kvinnors arbetsmiljö 2011-2014 – Slutrapport, Rapport 2015:6, Arbetsmiljöverket.

⁴¹ <http://www.forsakringskassan.se/statistik/sjuk/manadsuppsjuk>

⁴² Sjukfrånvarons utveckling. Delrapport 1, år 2014, Socialförsäkringsrapport 2014:12, Försäkringskassan.

⁴³ https://www.forsakringskassan.se/wps/portal/statistik/sjuk/sjukersattningaktivitetsersattning/sjukochaktivitetsersattning/sjakmottutb/sjukers_akters_offstat3

motsvarande en lön på 37 000 kronor per månad 2015. Via kollektivavtal ges dessutom ytterligare ersättning så att de flesta får 90 procent av lönen under delar av föräldraledigheten. Det finns också en jämställdhetsbonus på högst 13 500 kronor om föräldrarna tar ut minst 135 dagar vardera. Jämställdhetsbonusen är skattefri och ger inga pensionsrätter.

Kvinnor tar ut 75 procent av antalet dagar med föräldrapenning.⁴⁴ I pensionssystemet finns dock en viss kompensation genom att det finns pensionsrätt för barnår till den förälder som tjänar minst under barnets första fyra år. Det kompenserar dock inte för att kvinnor jobbar mer deltid och får en sämre inkomst- och löneutveckling resten av livet efter att ha fött barn.⁴⁵ Kvinnors sjukfrånvaro ökar också efter att de har blivit föräldrar.⁴⁶

Både män och kvinnor tar även ut obetald föräldraledighet. Under barnets första två år tar mammor ut 13 månaders ledighet varav 9,5 månader med föräldrapenning. Pappor tar ut 3,5 månaders ledighet och 2 månader är med föräldrapenning.⁴⁷

4.2.5 Anhörigomsorg

Många tar ansvar för vården och omsorgen om sina anhöriga. En forskningsrapport om anhörigomsorg, *Att ge omsorg mitt i livet: hur påverkar det arbete och försörjning?*, visar att 42 procent av medelålders män och kvinnor ger anhörigomsorg minst en gång i månaden och kvinnor något fler timmar än män. De flesta av dem hjälper någon som är över 65 år.

För att hinna med har många av dem som ger anhörigomsorg gått ned i arbetstid eller slutat arbeta helt och totalt handlar det om omkring 90 000 kvinnor och 50 000 män som har gjort det. Ännu fler har fått minskade arbetsinkomster: 114 000 kvinnor och 75 000 män. Inte sällan påverkas också vardagslivet och livskvaliteten för dem som tar hand om sina anhöriga, t.ex. svårigheter att hinna med fritidsaktiviteter och social samvaro. För en del är det så psykiskt och fysiskt ansträngande att det leder till sjukskrivning.⁴⁸

4.2.6 Studier

Sedan 1995 ger studier med studiemedel pensionsrätter, men det är endast bidragsdelen de beräknas på. 40 veckors heltidsstudier motsvarar en årsinkomst på c:a 40 000 kronor. Bland dagens pensionärer har ungefär lika stor andel bland kvinnor och män högskolestudier bakom sig. Bland yngre generationer har en mycket större andel kvinnor en eftergymnasial utbildning som är minst tre år. I åldrarna 25–45 är den andelen 13 procentenheter större bland kvinnorna än bland männen.⁴⁹

I många fall kan studier ge högre inkomster, som kan kompensera för inkomstbortfallet. Men det gäller inte för alla. Många kvinnodominerade yrken kräver högskoleutbildning utan att lönen är särskilt hög och där löneutvecklingen är dålig. Ett par exempel är sjuksköterska och förskollärare, med krav på såväl högskoleutbildning som legitimation. För dessa yrkesgrupper lönar det sig sällan ekonomiskt att vidareutbilda sig eftersom lönen inte ökar tillräckligt mycket för att kompensera för inkomstbortfallet under studierna eller förlusten av pensionsrätter.

⁴⁴ http://www.forsakringskassan.se/statistik/barnochfamilj/foraldrapenning/mottagarebarnnettobelopplan/fp_offstat7

⁴⁵ Nikolay Angelov, Per Johansson och Erica Lindahl, *Det envisa könsgapet i inkomster och löner – Hur mycket kan förklaras av skillnader i familjeansvar?* IFAU Rapport 2013:2.

⁴⁶ Per Johansson, Nikolay Angelov och Erica Lindahl, *Kvinnors större föräldraansvar och högre sjukfrånvaro*, IFAU Rapport 2013:7.

⁴⁷ Duvander, Ann-Zofie, Viklund, Ida, *Kvinnors och mäns föräldraledighet, i Lönsamt arbete – familjeansvarets fördelning och konsekvenser*, SOU 2014:28, s. 41.

⁴⁸ Szebehely, Marta, Ulmanen, Petra, och Sand, Ann-Britt, *Att ge omsorg mitt i livet: hur påverkar det arbete och försörjning?*, Arbetsrapport/Institutionen för socialt arbete, 2014:1.

⁴⁹ *Befolkningens utbildning*, SCB.

4.2.7 Invandring

Den genomsnittliga pensionsinkomsten för utrikes födda är generellt lägre än för de som är födda i Sverige. I vissa åldersgrupper har utrikes födda kvinnor pensioner som är en tredjedel så stora som inrikes födda mäns pensioner. En kort bosättnings tid i Sverige leder till att pensionen blir låg. Tiden för att tjäna ihop räcker inte till och för att få full garantipension krävs 40 års bosättning i landet.

Det finns även stora skillnader inom gruppen utrikes födda. De som har en bakgrund i länder inom OECD har i princip lika stora pensionsinkomster, som de inrikes födda. De som är födda i ett land utanför OECD har generellt lägre pensioner.⁵⁰

Vuxna invandrade från de nordiska länderna eller EU, till exempel, har oftast pension från de länder de invandrat från. De är dessutom etablerade på arbetsmarknaden i stor utsträckning.

De som har invandrat från ett land utanför OECD, ofta som flyktingar, har och har haft lägre sysselsättningsgrad än personer som är födda med lägre arbetsinkomster som följd. De har sällan pension från hemlandet.

4.2.8 Eget företagande

En pensionsfälla kan vara att driva eget företag. Om intäkterna är låga och den lön som tas ut därför är låg blir följaktligen avsättningarna till den allmänna pensionen låg. Många småföretagare missar också att avsätta pengar till tjänstepension.

Statistik som har sammanställts av Pensionsmyndigheten visar dessutom att genomsnittsinkomsterna är lägre för dem med eget företag jämfört med löntagare. Vidare har kvinnor med eget företag lägre inkomster än män och utlandsfödda lägre inkomster än de som är födda i Sverige.⁵¹

Det kan dessutom vara svårt att få ersättning från trygghetssystemen vid arbetslöshet eller sjukdom till exempel. Många som kombinerar uppdrag för det egna företaget med kortare visstidsanställningar har dessutom haft svårt att få tillgodoräkna sig hela inkomsten vid beräkning av SGI.

4.3 Långt eller kort arbetsliv

Att förlänga arbetslivet genom att arbeta högre upp i åldrarna kan vara positivt för pensionen. Dels tjänas fler pensionsrätter in, dels beräknas pensionen betalas ut under ett färre antal år vilket höjer årsbeloppet. Det förhöjda jobbskatteavdraget för dem över 65 år innebär också att det är ekonomiskt fördelaktigt att jobba längre. Den högre beskattningen av pensioner gör också att många med eget företag väljer att använda företaget som en pensionsförsäkring. Brist på utbildad arbetskraft inom vissa yrken har även gjort att fler har möjlighet att jobba längre.

Betydligt fler män än kvinnor har inkomster från ett företag efter 65 medan det inte finns några större skillnader mellan könen hur många som har en anställning efter 65.⁵²

Möjligheten att jobba längre är mer en fråga om yrke. Väldigt få i fysiskt krävande yrken arbetar efter 65. Högst andel som arbetar finns bland akademiker och bland konstnärer och konsthantverkare.⁵³

⁵⁰ Flood, Lennart, Ålderspension och fattigdom, Dagens och framtidens pension för vissa utsatta grupper i Jämställdhet i socialförsäkringen? SOU 2014:74, s. 209ff.

⁵¹ <http://secure.pensionsmyndigheten.se/download/18.c10f85e14bab3c830aacd79/1429516102019/150419+promemoria+Egenf%C3%B6retagare+och+allm%C3%A4n+pension.pdf>

⁵² AKU, SCB.

⁵³ <http://www.duochojobbet.se/nyhet/yrkena-dar-det-ar-vanligast-att-jobba-efter-65/>

De som har haft så låga inkomster att en del av pensionen kommer att bestå av garantipension kan inte höja sin disponibla inkomst genom att jobba efter 65. När inkomstpensionen ökar minskar garantipensionen. För dem är det dock lönsamt att fortsätta att jobba samtidigt som de tar ut sin pension – om de har möjlighet till det. De som har väldigt låg pension kan också vara tvungna att arbeta för att komplettera sina inkomster.

Den genomsnittliga utträdesåldern från arbetsmarknaden är ungefär 64 år. Det är en relativt hög ålder i en internationell jämförelse. Orsaken är hög sysselsättning och hög genomsnittlig arbetstid i ålderskategorin 55–64 år. En mindre positiv utveckling är dock att personer i åldern 60–64, som har varit mycket sjukskrivna, går i tidig pension i allt större utsträckning. Det gäller särskilt låginkomsttagare.⁵⁴

⁵⁴ Striktare sjukförsäkring och tidig ålderspensionering, ISF Rapport 2014:7.

5. Negativa konsekvenser av fattigdom

Ekonomiska och sociala förutsättningar och villkor påverkar människors liv. Detta avsnitt är ett försök att särskilt uppmärksamma några av de konsekvenser som den ekonomiska utsattheten kan leda till och att synliggöra hur det kan påverka äldre. De områden som tas upp är: hälsa, sociala relationer, utsatthet för våld samt överskuldssättning.

5.1 Ekonomi, hälsa och nöjdhet med livet

Det finns ett tydligt samband mellan folkhälsa och socioekonomiska strukturer i samhället. Social och ekonomisk trygghet, jämställdhet och social rättvisa leder till bättre folkhälsa.

Det finns tydliga skillnader i hälsa beroende på människors socioekonomiska bakgrund och utbildningsnivå samt kön och etnicitet. Dessa skillnader i hälsa finns kvar även bland äldre, vilket framgår av nationella hälsoenkäten. Av den framgår också att ekonomin har betydelse för både den fysiska och psykiska hälsan.⁵⁵

Även Malmökommissionen⁵⁶ har berört äldres hälsa. Ett av delprojekten har studerat äldres livstillfredsställelse, funktionsförmåga och aktiviteter och vilka faktorer som påverkar detta. Här konstateras ett tydligt samband mellan den självskattade ekonomin och livstillfredsställelse.⁵⁷

Det finns också ett omvänt samband där ohälsa och funktionsnedsättning leder till dålig ekonomi. Bland annat på grund av svårigheterna att få ett jobb och för att sjukdom och funktionsnedsättning kan innebära högre levnadsomkostnader. För äldre som lever på sin pension påverkas inte den inkomsten, men som visas ovan kan en låg pension bero på sjukdom och funktionsnedsättning.

En redan dålig hälsa kan också försämrats till exempel om människor inte söker vård för att de inte har råd.

5.2 Sociala relationer

Den nationella hälsoenkäten ställer också frågor om sociala relationer eftersom socialt deltagande påverkar hälsan. De som har starka band exempelvis till familj och omgivning har bättre hälsa och lever längre än dem som är socialt isolerade. Hälsoenkäten visar att det sociala deltagandet är lägre bland äldre människor men visar också att det finns ett samband mellan människors ekonomi och deras sociala relationer. Det är vanligare att de med dålig ekonomi har ett lågt socialt deltagande.⁵⁸

Den generella utvecklingen är att pensionärer, särskilt yngre, är friskare och har fått det allt bättre, vilket möjliggör ett aktivt och socialt liv. Det är en mycket positiv utveckling, men alla äldre har inte möjlighet att leva enligt den normen.

Angelika Thelin har i sin avhandling om äldrefattigdom bland yngre ålderspensionärer visat att dålig ekonomi i väldigt stor utsträckning går ut över de sociala relationerna. Att inte ha råd med resor eller fritidsaktiviteter på grund av knapp ekonomi kan exempelvis ha en direkt effekt på möjligheten att kunna träffa familj eller vänner. En av intervjupersonerna i studien hade inte råd att köpa möbler till sin lägenhet och vill därför inte ha besök.

⁵⁵ Hälsan bland 55–84-åringar. Enligt den nationella folkhälsoenkäten Hälsa på lika villkor (HLV), Statens folkhälsoinstitut, A 2012:01. <http://www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/statistik-och-undersokningar/enkater-och-undersokningar/nationella-folkhalsoenkaten/aldres-halsa/>

⁵⁶ Malmö stad tillsatte år 2010 en politiskt obunden kommission för ett socialt hållbart Malmö och vars slutrapport presenterades år 2013.

⁵⁷ Elmståhl, Sölve och Ekström, Henrik, Prediktorer för livstillfredsställelse, funktionsförmåga och aktiviteter i det dagliga livet, Ett diskussionsunderlag framtaget för Kommission för ett socialt hållbart Malmö, 2012, s. 10f.

⁵⁸ Syfte och bakgrund till frågorna i nationella folkhälsoenkäten Hälsa på lika villkor, Folkhälsomyndigheten 2014, s. 78ff.

En av slutsatserna i Thelins studie är att den lägsta skäligen levnadsnivån för äldre stänger dem ute från de allmänmänniska målen om att vårda hälsan, funktionaliteten och utseendet, bevara och sköta hemmet, värna nära relationer och delta i sociala fritidsaktiviteter på en grundläggande nivå.⁵⁹

5.3 Våld

Kvinnor är särskilt utsatta för våld i nära relationer. Män utsätts också för våld och kränkningar. Det våld som närstående män riktar mot kvinnor är dock oftare upprepat, grövre och leder till fler negativa konsekvenser för den drabbade än det våld som drabbar män i en (heterosexuell) relation. I ett heterosexuellt förhållande är kvinnan också den som för det mesta har lägst inkomst. Det gäller inte minst bland pensionärer.

Äldre är mer sårbara för våld och övergrepp än många andra grupper. Många är i beroendeställning både socialt och ekonomiskt.⁶⁰ Små pensioner är ett hinder att bryta upp från en relation.

Ekonomi kan därför också innebära att det är svårt att lämna den partner som utövar våld. Med begränsade ekonomiska resurser är det till exempel inte lätt att hitta en bostad till en rimlig kostnad.

Själva våldet kan också vara ekonomiskt eller materiellt. Det kan exempelvis handla om att undanhålla ekonomiska tillgångar eller att utnyttja någon ekonomiskt. Även här är äldre en sårbar grupp på grund av att deras inkomster generellt är lägre. Det som utmärker det ekonomiska våldet är att kvinnor och män tycks vara drabbade i lika stor omfattning.⁶¹

Den som har sämst ekonomi i ett förhållande har den mest utsatta positionen. Precis som när det gäller fysiskt våld och andra kränkningar är det kvinnor som ofta drabbas hårdast av ekonomiskt våld eftersom de generellt har sämre ekonomi och därför är mer beroende av sina män.

Det förekommer också ekonomiskt våld och ekonomisk maktutövning som kan fungera isolerande, göra kvinnan beroende av mannen och försvåra för henne att lämna honom.

5.4 Överskuldssättning

Överskuldssättning har hittills varit ganska ovanligt bland såväl pensionärer som 55–65-åringar. En studie av Kronofogden 2012 visar att endast 1,9 procent bland dem som är 66+ har skulder hos Kronofogden jämfört med 4,6 procent i befolkningen som helhet. En majoritet av dem som är pensionärer (82 procent) har dessutom fått sin första skuld registrerad innan de fyllde 60 år. Samtidigt har det skett en kraftig ökning av skulder i den äldsta åldersgruppen. Mellan 2007 och 2012 var ökningen 15,5 procent, men den sker från en väldigt låg nivå. Fler män än kvinnor är överskuldssatta.⁶²

Det är väldigt få äldre som har snabb- eller smslån, som de har svårt att betala tillbaka, men enligt Kronofogdens statistik ökar andelen ansökningar om betalningsföreläggande mest hos dem som är äldre än 65.⁶³

Betalningsanmärkningarna har också ökat kraftigt bland dem som är äldre än 60 år. Mellan 2008 och 2014 var ökningen 51 procent.⁶⁴

⁵⁹ Thelin, Angelika, Äldrefattigdom. Ekonomisk utsatthet i yngre ålderspensionärens vardag, Växjö 2013, s. 106ff.

⁶⁰ Blånader och silverhår – utbildningsmaterial om våld mot äldre kvinnor, Socialstyrelsen 2014.

⁶¹ Kristensen, Kerstin och Lindell, Lisa: Ofredad – om våld och övergrepp mot äldre personer, Region Gotland 2013, s. 13.

⁶² Förstudie – pensionärer September-november, 2012, Kronofogden 2012.

⁶³ https://www.kronofogden.se/download/18.73c55da914b3fa1855a163e/1423493128606/snabblan_rapport_helar_150209.pdf

⁶⁴ <https://www.bisnode.com/sverige/press/pressmeddelanden/aldres-betalningsanmarkningar-okar/>

Trots att äldre löper liten risk att drabbas av överskuldssättning finns det individer som drabbas. Det finns inte några generella orsaker bakom överskuldssättning. Små inkomster eller stora skulder är till exempel inte en allmän riskfaktor även om överskuldssatta hushåll ofta har små ekonomiska marginaler. Oftast börjar det med händelser som sjukdom, dödsfall eller skilsmässa, som innebär en oförutsedd försämring av ekonomin. Möjligheten för och förmågan hos individen, med hjälp av omgivningen, att hantera sådana händelser är också en lika viktig faktor som händelsen i sig.⁶⁵

⁶⁵ Alla vill göra rätt för sig. Överskuldssättningens orsaker och konsekvenser, Kronofogden 2008.

6. Avslutande diskussion och förslag till förändring

Det är ett stort samhällsproblem att det finns 225 000 pensionärer som har inkomster under EU:s gräns för låg ekonomisk standard eller relativ fattigdom. Det är också ett samhällsproblem att en majoritet av de pensionärer som har lägst inkomster är kvinnor.

Med de kunskaper som finns om arbetsmarknaden och pensionssystemet är det lätt att se att det här är problem som inte försvinner. De kommer att finnas kvar och kanske förvärras. Därför behövs en förändring.

Syftet med kartläggningen av äldrefattigdomen är att få ett underlag till en sådan förändring. Det behöver genomföras reformer som ger bättre inkomster till pensionärer och samtidigt kan minska klyftorna både mellan pensionärer och i förhållande till andra grupper.

Målet är inte att skapa särlösningar för kvinnor eller andra grupper som får låga pensioner. I första hand handlar därför förslagen om generella förbättringar, som gynnar dem med lägst pension oavsett kön eller annan bakgrund. Det innebär samtidigt ökad jämställdhet och jämlikhet. I vissa fall behöver åtgärderna dock riktas direkt mot den grupp som är missgynnad eller diskriminerad, exempelvis vid lönediskriminering eller lagstiftning som omfattar en avgränsad grupp.

För att lyfta de lägsta pensionerna över fattigdomsgränsen behövs åtgärder inom många områden som kan leda till förändring på såväl kort som lång sikt. Det behövs omfattande reformer framförallt inom fyra områden: arbetsmarknaden och arbetslivet, trygghetssystemen, välfärden samt pensionssystemet.

6.1 Ett jämställt, jämlikt och inkluderande arbetsliv

Det som har störst betydelse för pensionssystemet och enskilda pensionärs ekonomi är hur arbetsmarknaden och arbetslivet fungerar. Antalet som arbetar påverkar hur mycket som betalas in i pensionsavgifter, och hur stora intäkterna är i förhållande till de utbetalda pensionerna. För den enskilda människan är det antalet yrkesverksamma år och inkomsten under dessa år som påverkar storleken på de intjänade pensionsrätterna och den framtida pensionen.

Villkoren på arbetsmarknaden och i arbetslivet har gett upphov till de skillnader som finns i kvinnors och mäns pensioner. Skillnaderna kommer att finnas kvar mycket länge om ingenting görs.

Den så kallade oförklarade eller vägda löneskillnaden mellan kvinnor och män på nästan 6 procent måste försvinna. För att motverka osakliga löneskillnader på enskilda arbetsplatser är lönekartläggning en verkningsfull metod. PRO anser att skyldigheten att genomföra lönekartläggning ska utökas till fler arbetsgivare och med tätare intervall. Arbetsmarknadens parter behöver arbeta aktivt för att överbrygga den strukturella löneskillnaden som finns mellan kvinnodominerade och mansdominerade yrken.

En stor del av löneskillnaden mellan könen beror på skillnad i arbetstid. Kvinnor arbetar deltid i mycket större utsträckning och har därför lägre lön. Ofta är deltid arbetet ofrivilligt och rätten till heltid måste därför stärkas. Det kan ske genom kollektivavtal, lagstiftning eller att offentliga arbetsgivare går före och inför en heltidsnorm.

Även andra begränsningar för heltidsarbete måste försvinna. En bra arbetsmiljö är en förutsättning för att orka med längre arbetsdagar. Sjukskrivningarna ökar och särskilt mycket för kvinnor. Sjukfallen med psykiska orsaker har blivit fler. Försäkringskassans analys pekar på att ökade krav i arbetslivet kan bidra till att förstärka trender av ökande sjukfrånvaron.⁶⁶ Det behövs därför åtgärder för att förbättra den psykosociala arbetsmiljön utan att för den skull ge avkall på förbättringar av den fysiska arbetsmiljön.

En rimlig arbetsbelastning är också en förutsättning för att kunna jobba heltid. Satsningar på fler anställda kan minska arbetsbördan för individen så att det går att jobba längre. En annan väg att gå är att omdefiniera omfattningen av en heltid. Därför är de försök som genomförs med generell arbetstidsförkortning inom vården och omsorgen på flera håll i landet mycket intressanta. Det finns även lyckade exempel på kortare arbetsdagar från det privata näringslivet.

Satsningar på fler anställda i välfärden innebär också att behovet av anhörigomsorg kan minska. Det är kvinnor med kort utbildning, som i störst utsträckning får en svagare anknytning till arbetsmarknaden när de vårdar en anhörig. Anhörigvårdare är inte sällan i medelåldern då lönen brukar vara som högst och förlorar både mycket i allmän pension och tjänstepension på att gå ned i arbetstid.⁶⁷

Välfärdssatsningar bidrar även till att stärka arbetsmarknaden för kvinnor eftersom många yrken i den offentliga sektorn fortfarande är kvinnodominerade. Även i det här sammanhanget är det nödvändigt med en bra arbetsmiljö. Brist på utbildad arbetskraft försvårar generationsväxlingen i många välfärdsyrken. Bra förhållanden på dessa arbetsplatser blir därför nödvändigt om allt fler ska kunna jobba längre upp i åldrarna.

Att höja sysselsättningen för dem som har nedsatt arbetsförmåga på grund av funktionsnedsättning är nödvändigt. Det innebär bättre pensioner för individerna, men också mer pengar till pensionssystemet. Även mycket små öknings i sysselsättningen och låga inkomstnivåer skulle innebära en samhällsekonomisk vinst.⁶⁸ FunkA-utredningens slutbetänkande Sänkta trösklar – högt i tak. Arbete, utveckling, trygghet (SOU 2012:31) innehåller förslag bland annat om förstärkta lönestöd. Det är nu tre år sedan denna utredning lämnades till Arbetsmarknadsdepartementet och det är hög tid att förslagen blir verklighet. En bred majoritet i riksdagen har dessutom ställt sig bakom förslagen.

6.1.1 Anställningsvillkor

Tjänstepensionen utgör en betydande del av den totala pensionen och har blivit allt viktigare. Därför bör så många som möjligt omfattas av kollektivavtal. Vid offentlig upphandling finns möjligheten att kräva att vissa sociala villkor uppfylls. Det kan ske i enlighet med den så kallade vita jobb-modellen. Modellen ställer krav på kollektivavtalsliknande villkor och att huvudentreprenören har ansvar i hela upphandlingskedjan. Modellen innebär också att pensionsavgifter till den allmänna pensionen betalas in tack vare att svartjobb stoppas.

⁶⁶ Analys av sjukfrånvarons variation. Väsentliga förklaringar av upp- och nedgång över tid, Socialförsäkringsrapport 2014:17, Försäkringskassan.

⁶⁷ Åtstramningens pris. Hur påverkas de medelålders barnen av äldreomsorgens minskning? Kommunal 2012. Szebehely, Marta, Ulmanen, Petra, och Sand, Ann-Britt, Att ge omsorg mitt i livet: hur påverkar det arbete och försörjning?, Arbetsrapport/Institutionen för socialt arbete, 2014:1.

⁶⁸ Andersson, Dan, Dörrarna stängs innan alla fått plats, Handikappförbunden och Lika Unika 2012, s. 28ff.

Anställningsvillkoren har betydelse för lönenivå, arbetstid och arbetsvillkor. Visstidsanställda har generellt lägre lön och sämre löneutveckling samt jobbar oftare deltid. Sämre arbetsvillkor är också något som drabbar visstidsanställda. Bland Kommunals medlemmar har visstidsanställda oftare delade turer till exempel. Visstidsanställning kan också leda till lägre ersättning vid exempelvis sjukdom eller arbetslöshet.

En större andel bland anställda kvinnor har en visstidsanställning jämfört med männen. EU-kommissionen har kritiserat Sverige för brott mot EU:s direktiv om visstidsanställningar. För att minska användningen och förhindra missbruk av visstidsanställningar behöver regelverket förändras.

Förslagen i korthet

- Lika lön för lika arbete – avskaffa lönediskrimineringen
- Rätt till heltid
- Bra arbetsmiljö
- Fler anställda i välfärden
- Höjd sysselsättning för människor med funktionsnedsättning
- Fler ska omfattas av kollektivavtalade tjänstepensioner
- Trygga anställningar

6.2 Trygghetssystemen

Inkomst av tjänst och inkomster från eget företag är det som bestämmer den framtida inkomstpensionen. Som inkomst av tjänst räknas även vissa sociala förmåner. Inkomstrelaterad ersättning från socialförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringen ger därför pensionsrätter. Det betalas också pensionsavgift på sådana ersättningar.

För den framtida pensionen är det viktigt att trygghetssystemen ger ersättning för för-lorad inkomst vid sjukdom, arbetslöshet och liknande. Det kräver att ersättningsnivåerna följer med löneutvecklingen och att möjligheterna att få ersättning är goda.

De kompletterande försäkringar som ingår i kollektivavtalen är inte alltid pensionsgrundande. Därför måste den offentliga försäkringen täcka en så stor del av inkomsterna för så många som möjligt.

Rätten till a-kassa, sjukpenning i särskilda fall, rehabiliteringsersättning och sjukersättning upphör idag vid 65. Livränta utbetalas till 67 om arbetsskadan har inträffat efter 65 års ålder. För sjukpenningen finns ingen åldersgräns, men efter 65 kan den begränsas till 180 dagar och efter 70 får den inte utbetalas längre tid.

För att alla ska få likvärdiga möjligheter till ett långt arbetsliv måste trygghetssystemen harmonieras med LAS-åldern, som är 67 år idag. Det skulle gynna de grupper som tvingas sluta arbeta i förtid och därför får lägre pension.

Slutet av arbetslivet är särskilt betydelsefullt för pensionen. Dels har de flesta anställda relativt hög lön jämfört med sitt tidigare arbetsliv, vilket är positivt för intjänande av pension. Dels kan pensionen bli högre vid högre pensioneringsålder.

6.3 Arbetslöshetsförsäkringen

Ersättningen från a-kassan har legat still sedan 2002. Det har inneburit att allt färre av de försäkrade har kunnat räkna med att få 80 procent av lönen vid arbetslöshet trots att såväl inkomster som priser har ökat. Värdet av de intjänade pensionsrätterna har då också minskat i förhållande till den tidigare lönen.

Att golvet höjs från 320 till 365 kronor per dag och taket från 680 till 910 kronor per dag är därför mycket positivt. De med lön upp till 25 025 kronor per månad får nu 80 procent av sin inkomst i arbetslösersättning. Fler förlorar mindre i framtida pension vid arbetslöshet, men eftersom medellönen är 31 400 kronor per månad är det fortfarande allt för många som inte får en ersättning som är 80 procent av lönen.

Utöver a-kassan finns också möjlighet att få avgångsvederlag eller kollektivavtalade ersättningar vid arbetslöshet. Många fackförbund erbjuder också kompletterande inkomstförsäkringar. Men dessa ersättningar är inte pensionsgrundande.

För att samma situation inte ska uppstå igen, att ersättningen från a-kassan förlorar i värde, behöver taket indexeras i enlighet med vad som framförs i Parlamentariska socialförsäkringsutredningens slutbetänkande Mer trygghet och bättre försäkring (SOU 2015:21). Rimligtvis bör då även golvet värdesäkras.

Så länge det inte finns någon rätt till heltid ska arbetslöshetsförsäkringen erbjuda ett bättre skydd vid deltidsarbete.

Ett annat problem med a-kassan är att allt för få är försäkrade. En orsak är att många lämnade a-kassorna när avgifterna höjdes kraftigt 2007. Sedan dess är det också färre som söker medlemskap i en a-kassa. För låg ersättningsnivå kan också vara en anledning till att intresset för den frivilliga arbetslöshetsförsäkringen har varit lägre. Det har också blivit svårare att kvalificera sig för ersättning.

Solidarisk finansiering av arbetslöshetsförsäkringen och rimliga kvalificeringsvillkor är därför åtgärder som behövs för att fler ska vara ekonomiskt försäkrade mot arbetslöshet och fortfarande tjäna in pensionsrätter.

6.3.1 ,Sjukförsäkringen

När lönerna ökar hänger inte ersättningstaket i sjukförsäkringen med eftersom det följer prisutvecklingen. Allt fler av de försäkrade har idag inkomster över 27 800 kronor per månad, som är den högsta inkomst som ger full ersättning vid sjukdom år 2015.⁶⁹ Eftersom medianlönen är på ungefär samma nivå som ersättningstaket innebär det att hälften av alla löntagare bara har delar av sin inkomst försäkrad.

Det finns kompletterande sjukförsäkringar i kollektivavtal. Dessa försäkringar kan ge upp till 90 procent av inkomsten under delar av sjukfrånvaron. Det ger både bättre skydd och pensionsrätter vid sjukdom, men innebär också att sjukförsäkringen betalas två gånger.

Alla har inte kollektivavtal och fler måste därför få en större del av sin ersättning från den offentliga försäkringen. Det är också viktigt för att bevara förtroendet för försäkringen och säkra den solidariska finansieringen. Därför står PRO helt bakom den parlamentariska socialförsäkringsutredningens (Psfu) ambition att 80 procent av de försäkrade ska få 80 procent av inkomsten i sjukpenning.

⁶⁹ <http://trygghetsspanarna.folksamblogg.se/2012/10/17/trygghetsspanarna-rapporterar-allt-fler-slar-igenom-sjukforsakingstaket/>

För den framtida pensionen vore dock det bästa att pensionsrätt intjänas på den bakomliggande inkomsten. I det första inriktningsbeslutet till pensionsreformen fanns detta också med, men valdes senare bort på grund av kostnaden.⁷⁰

Så länge arbetsförmåga saknas ska det också finnas en rätt till ersättning från sjukförsäkringen. Ingen ska tvingas att ansöka om försörjningsstöd eller gå i tidig pension vid sjukdom på grund av en administrativ tidsgräns.

Den inkomstrelaterade sjuk- och aktivitetsersättningen följer prisförändringen och förlovar därför i värde i förhållande till inkomstutvecklingen. Den bör istället indexeras enligt de regler som gäller för arbetsskadelivränta, som räknas om med en kombination av pensionsystemets inkomstindex och prisutvecklingen.

Reglerna för att beviljas sjukersättning har också stramats åt allt för mycket. Exempelvis har OECD pekat på risken att fler blir fattiga på grund av att kriterierna för ersättning har blivit allt snävare.⁷¹ För dem som förlorar delar av sin arbetsförmåga i slutet av arbetslivet måste det finnas en rätt få sjukersättning på deltid istället för att tvingas gå i tidig pension.

6.3.2 Arbetsskadeförsäkringen

Den ersättning som betalas vid arbetsskada, arbetsskadelivränta, är densamma som den sjukpenninggrundande inkomsten upp till taket på 7,5 prisbasbelopp. Via kollektivavtal finns kompletterande livränta, som är pensionsgrundande om den betalas ut löpande per månad. Livräntan ska dessutom följa inkomstutvecklingen.

Även här är taket i försäkringen relativt lågt och det drabbar dem som inte har något kollektivavtal.

Det största problemet med arbetsskadeförsäkringen är att det är mycket svårt att få en arbetsskada godkänd och få ersättning. Det är också fler män än kvinnor som får ersättning eftersom beviljandegraden är högre för mansdominerade yrken.

Det positiva är att det tycks finnas en politisk majoritet för att reformera arbetsskadeförsäkringen. I Psfu:s slutbetänkande finns förslag som om de genomförs kan göra försäkringen mer jämställd och rättssäker, förbättra handläggningen med kortare handläggningstider samt öka kunskaperna om arbetsskador.

6.3.3 Föräldraförsäkringen

Ett jämställt ansvar för barn skulle gynna många kvinnor vid pensioneringen. Enligt beräkningar från Försäkringskassan och Pensionsmyndigheten skulle ett helt jämställt uttag av föräldraledigheten innebära att den sammanlagda inkomsten för en vanlig familj skulle öka. Det skulle också få effekter på pensionerna. Män skulle visserligen få 180 kronor mindre i bruttopension per månad, men kvinnorna skulle få mellan 700 och 2000 kronor mer i pension före skatt.⁷² Ett mer jämställt uttag av föräldraförsäkringen skulle med andra ord kunna minska skillnaderna mellan kvinnors och mäns pensioner.

Givetvis behöver reformer av föräldraförsäkringen genomföras hand i hand med övriga förändringar, som stärker kvinnors ställning på arbetsmarknaden. De kvinnor som idag jobbar ofrivillig deltid och fyller ut med ersättning från föräldraförsäkringen ska exempelvis inte bestraffas. Ensamstående föräldrar ska inte förlora på eventuella förändringar av föräldraförsäkringen.

⁷⁰ Reformering av det allmänna pensionssystemet (prop. 1993/94:250), Inkomstgrundad ålderspension, m.m. (prop. 1997/98:151).

⁷¹ Mental Health and Work: Sweden, OECD 2013.

⁷² <https://secure.pensionsmyndigheten.se/FK15.html>

Ersättningar vid föräldraledighet bör också ge pensionsrätter och därför är skattefria bidrag som jämställdhetsbonus och vårdnadsbidrag mindre bra. Dessa bidrag har inte heller varit positiva för jämställdheten.

Förslagen i korthet

- Fullgott försäkringsskydd till 67
- Höjd ersättning vid arbetslöshet
- Värdesäkert golv och tak i a-kassan
- Bättre skydd vid deltidsarbetslöshet
- Rimliga kvalificeringsvillkor för att få a-kassa
- Höjd ersättning i sjukförsäkringen – 80 procent av löntagarna ska få 80 procent av lönen vid sjukdom
- Rätt till ersättning från sjukförsäkringen så länge arbetsförmåga saknas
- Indexera de inkomstrelaterade sjuk- och aktivitetsersättningen på samma sätt som arbetsskadelivränta
- Rätt till sjukersättning för att inte tvingas ta ut för tidig pension
- Beräkna pensionsrätt på den bakomliggande inkomsten vid arbetslöshet, sjukdom och föräldraledighet
- Mer jämställd och rättssäker arbetsskadeförsäkring
- Mer jämställt uttag av föräldrapenningen
- Inga skattefria bidrag vid föräldraledighet, ersättningen ska ge pensionsrätt

6.4 Välfärden

En solidariskt finansierad och generell välfärd är ett nödvändigt verktyg för att minska klyftorna i samhället. Det är särskilt viktigt för dem med små marginaler för att ha tillgång till en god vård och omsorg. Och givetvis gäller det äldre i särskilt stor utsträckning, som ofta har större behov.

Hälso- och sjukvård ska ges på lika villkor och betalas efter förmåga, solidariskt över skattsedeln. Behoven ska styra, och de som är sjukast ska få vård först. Det innebär att den lagstadgade prioriteringsordningen ska gälla.

Högekostnadsskyddens nivåer för hälso- och sjukvård samt läkemedel får inte vara så höga att de utgör hinder för någon som behöver vård eller läkemedel.

Många äldre med låg pension får allt svårare att betala dyra tandläkarräkningar. Dagens högekostnadsskydd som innebär att den enskilde betalar 100 % av kostnaden upp till 3 000 kronor, därefter 50 procent av följande kostnad upp till 15 000 kronor, och därefter 15 procent överstigande 15 000 kronor kan innebära oöverstigligen kostnader för många äldre. Tandvården bör därför ingå som en del i hälso- och sjukvården och föras in under högekostnadsskyddet.

Med stigande priser är det också nödvändigt att alla tandläkare som omfattas av tandvårdsförsäkringen erbjuder möjlighet till delbetalning. För många äldre med små inkomster kan det vara omöjligt att betala hela tandläkarräkningen direkt efter behandlingen.

För att alla äldre ska ha råd att skaffa de hjälpmedel de behöver är det nödvändigt att hjälpmedlen ingår i högekostnadsskyddet för hälso- och sjukvård.

Avgifterna inom äldreomsorgen slår hårdast mot dem som har det sämst ställt trots att det finns regler om förbehållsbelopp. Regeringen har föreslagit en höjning av avgiftstaket för hemtjänst. Om kommunerna beslutar att höja avgifterna i enlighet med detta förslag kan kostnaden komma att öka med upp till 2 532 kronor per år. Det är mer än den skattesänkningen som föreslås i budgetpropositionen för 2016 för de pensionärer som har lägst inkomst.

Ungefär 100 000 äldre personer med hemtjänst väntas få högre avgifter och fler kvinnor än män kommer att betala höjd avgift. Det är de äldre med de största behoven och med låga pensioner som kommer att drabbas hårdast om avgiftshöjningen blir en realitet.

För att komma till rätta med bristen på bostäder för äldre kräver PRO 350 000 nya bostäder för äldre i det boendepolitiska programmet "Jag vill bo här och du vill bo där – hur svårt kan det vara?" Senast våren 2016 måste regeringen presentera förslag hur äldre ska ges möjlighet till bra och tillgängligt boende till rimliga kostnader.

Förslagen i korthet

- Vården ska finansieras solidariskt och ges efter behov
- Nivåerna på högkostnadsskydden får inte utgöra ett hinder för dem med behov av vård eller läkemedel
- Tandvården ska föras in under hälso- och sjukvårdens högkostnadsskydd
- Möjligheter att delbetala tandläkarräkningen hos alla tandläkare som omfattas av tandvårdsförsäkringen
- Hjälpmedel ska ingå i högkostnadsskyddet för hälso- och sjukvård
- Inget höjt tak för hemtjänstavgifter
- 350 000 nya bostäder för äldre fram till år 2030, varav 35 000 nya lägenheter inom vård- och omsorgsboenden
- Rimliga boendekostnader

6.5 Pensionssystemet

En arbetsmarknad där alla har likvärdiga förutsättningar att tjäna ihop till en bra pension ligger många år i framtiden. Även om lönerna skulle bli helt jämställda idag skulle det dröja flera årtionden innan det skulle få fullt genomslag med jämställda pensioner.

Samma sak gäller många av de föreslagna förändringarna av arbetslöshets- och socialförsäkringen. Bättre ersättningsnivåer får inte genomslag på pensionerna direkt. Vissa av de föreslagna regelförändringarna i trygghetssystemen kan få effekt lite snabbare, till exempel bättre möjligheter att få sjukersättning på deltid.

Men äldrefattigdomen finns här och nu. Därför behövs det reformer på kort sikt, som förbättrar ekonomin för dagens pensionärer. Då måste även förändringar av pensionssystemet diskuteras.

När och de stora skillnaderna mellan kvinnliga och manliga pensionärer kommer på tal brukar pensionssystemet försvaras med att det är helt neutralt i förhållande till kön. Det är samhället som är orättvist – inte pensionerna. Med ett sådant synsätt blir slutsatsen är att pensionssystemet inte behöver förändras.

Men pensionssystemet reproducerar och förstärker ojämlikheter och återspeglar äldre

normer exempelvis om kvinnor på arbetsmarknaden. De som har levt efter dessa samhällsnormer straffas med låga pensioner.

Frågan är om det är rimligt att pensionärer ska ligga 40 år efter resten av samhället när det gäller rättvisa och jämställdhet? Nej, pensionssystemet är ingen helig ko utan måste förändras när samhället utvecklas.

6.5.1 Rättvis beskattning

Det har länge setts som en självklarhet att inkomster ska beskattas lika, oavsett varifrån de kommer. Pension är egentligen uppskjuten lön och bör beskattas på samma sätt som arbetsinkomst. Genom införandet av jobbskatteavdraget frångicks principen om lika skatt vid lika inkomst. Trots att skatten för pensionärer har sänkts fem gånger finns det fortfarande kvar en skillnad i beskattning mellan lön och pension. Den orättvisa beskattningen av pensionerna blir ytterligare en börda i ett pensionssystem som inte ger pensionärer en likartad ekonomisk utveckling, som löntagarna.

Den skattesänkning som föreslås av regeringen i budgetpropositionen för 2016, och som ska upphäva skillnaden i skatt för dem med lägst pensioner, är därför ett välkommet steg på vägen för att helt utjämna skillnaden i beskattning av lön och pension. Skattesänkningen bidrar till att höja den disponibla inkomsten för de sämst ställda pensionärerna när garanti-pensionerna sänks.

Metoden att höja grundavdraget bara för dem som har fyllt 65 år skapar dock nya orättvisor med olika skatt inom pensionärskollektivet. Det innebär också att de som har sjukersättning fortfarande inte omfattas av principen om lika skatt vid lika inkomst.

6.5.2 Pensionsålder

I debatten om pensionssystemet framhålls ofta höjd pensionsålder som en patentrösning för att trygga pensionerna och ett sätt att möta den demografiska utvecklingen. Människor lever allt längre och utvecklingen har gått snabbt. Den förväntade medellivslängden vid 65 har ökat med 2 år för män och nästan 1,5 år för kvinnor bara under 2000-talet.⁷³ Skillnaden mellan kvinnor och män har alltså minskat. Däremot har skillnaden beroende på utbildningsbakgrund ökat under samma period.⁷⁴

Inkomstpensionen är redan anpassad till stigande medelålder i och med att det fastställs ett delningstal för varje årskull. Det beräknas utifrån den statistiskt förväntade återstående livslängden. De intjänade pensionsrätterna delas med delningstalet, som varierar med pensionsåldern. Ju senare pensionsålder desto högre årlig pension. Högre medelålder påverkar därför inte de totala utgifterna i inkomstpensionssystemet.

Det behövs fler arbetade timmar för att förstärka inkomsterna i pensionssystemet. Arbetet med det borde rikta in sig på att göra det möjligt för fler att arbeta fram till 65 års ålder. Bra arbetsmiljö är nödvändigt för att minska antalet personer som slås ut och tvingas att avsluta sitt arbetsliv i förtid. Dagens arbetslöshet måste minska bland annat genom att skapa förutsättningar för att unga människor att komma ut på arbetsmarknaden. Antalet ofrivilliga deltid ska också minskas genom att stärka rätten till heltid.

Äldres kunskaper och erfarenheter ska tas till vara. Det handlar om att motverka allt från

⁷³ <http://www.scb.se/sv/Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/Befolkning/Befolkningens-sammansattning/Befolkningsstatistik/25788/25795/ Helarsstatistik--Riket/25830/>

⁷⁴ <http://www.scb.se/sv/Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/Befolkning/Befolkningsframskrivningar/Demografisk-analys/55349/55356/ Behallare-for-Press/375217/>

negativa attityder till äldre arbetskraft bland arbetsgivare och arbetskamrater till att införa en lagstiftning mot åldersdiskriminering som omfattar alla samhällets områden.

Trygghetssystemens utformning påverkar också möjligheterna att stanna kvar i arbetslivet. En nödvändig reform för att fler ska arbeta längre är att skyddet vid arbetslöshet och sjukdom följer LAS-åldern.

6.5.3 Utvärdering av hela pensionssystemet

Det är positivt att pensionsgruppen har insett att pensionsklyften mellan kvinnor och män är ett stort problem. Gruppen har beslutat att göra en översyn av könsskillnader i olika delar av pensionssystemet och föreslå åtgärder för mer jämställda pensioner. I översynen ingår: delad pensionsrätt, deltidens betydelse för pensionen, överföring av premiepensionsrätt, pensionsrätt för studier och barnår, tjänstepensionerna samt grundskyddet och efterlevandeskyddet. Resultaten ska redovisas i början av år 2016.⁷⁵

Dessvärre är det viktiga delar av pensionssystemet, som inte ingår i pensionsgruppens översyn, till exempel inkomstpensionen. PRO har länge drivit på om en utvärdering av pensionssystemet i sin helhet för en generell förbättring av pensionärers ekonomi. Förbättringar som även skulle komma kvinnor och de sämst ställda pensionärerna till godo.

6.5.3.1 Slopa bromsen

Trots principen om att pensionerna ska följa inkomstutvecklingen har de senaste årens real-löneökningar inte kommit pensionärer till del. En viktig förklaring till detta är att bromsen har slagit till vid flera tillfällen med sänkta pensioner som följd. Klyftorna till löntagarna har ökat. Fler har blivit beroende av grundskyddet i pensionssystemet.

Dagens automatiska balansering eller bromsen måste ersättas med ett system som är mer följsamt till samhällsekonomi och inkomstutvecklingen. Bromsen är alltför känslig för tillfälliga förändringar och är dessutom ingen garanti för att det finns pengar till framtidens pensionärer.

AP-fonderna kan då fungera som en buffert som sades från början, som fylls på under goda tider för att kunna användas under sämre tider. I dag går det inte att ta medel ur AP-fonderna utan att riskera att bromsen slår till och pensionerna sänks.

Att bromsen har slagit till beror inte minst på tillgångarna i AP-fonderna inte har varit tillräckliga. När förtidspensioner, garantipensioner m.m. lyftes ur pensionssystemet och fördes över till statsbudgeten beslutade riksdagen att tillgångarna i pensionssystemet också skulle delas upp. Därför överfördes 258 miljarder från AP-fonderna till statsbudgeten. Ännu har inget beslut fattats om de återstående överföringarna (det som saknas upp till 300–350 miljarder). Överföringen behöver därför slutregleras så att inga fler överföringar kommer att göras. Eftersom det visade sig att överföringen bidrog till att bromsen slog till bör en förstärkning av AP-fonderna samtidigt övervägas.

⁷⁵ <http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2015/06/jamstallda-pensioner/>

6.5.3.2 Normen

När den allmänna pensionen börjar utbetalas ingår ett förskott på framtida pensionshöjningar och pensionen är drygt 15 procent högre än den annars skulle vara. Förskottet betalas tillbaka genom att 1,6 procentenheter – den så kallade normen – dras ifrån den årliga omräkningen av inkomst- och tilläggs pensionen. Efter ungefär tio år har hela förskottet återbetalats men avdragsnormen finns kvar. Ju längre tid med pension desto större förlust, och eftersom kvinnor lever något längre än män är det fler kvinnor som är drabbade.

PRO vill därför att normen på 1,6 procent vid följsamhetsindexering av tilläggs- och inkomstpensioner i första hand halveras. Om den slopas helt behöver ingångspensionernas nivå diskuteras. En sänkning med 15 procent skulle innebära försämrad ekonomi för en majoritet av de yngsta pensionärerna. Att behålla pensionerna på samma nivå som idag kostar pengar.

6.5.3.3 Stärkt finansiering

Huvudproblemet med inkomstpensionssystemet är att det är underfinansierat och att pensionsnivåerna är för låga. Det måste förstärkas.

En sådan förstärkning kan göras genom att avgifterna på 2,5 procent i premiepensionssystemet förs till inkomstpensionssystemet. Det innebär en förstärkning av AP-fonderna med ca 35 miljarder kronor per år och att avgifterna kan räcka till pensionsutbetalningarna. Redan inbetalade premiepensionsavgifter och ihopsparat fondkapital kommer givetvis varje individ till godo.

Den allmänna pensionsavgiften betalas bara på inkomster upp till 8,07 inkomstbasbelopp, vilket motsvarar en månadslön på drygt 39 000 kronor. Högre inkomster ger inga pensionsrätter. Däremot betalas den del av pensionsavgiften som består av arbetsgivaravgift eller egenavgift och som är 10,21 procent av lönen. Dessa avgifter går in i statsbudgeten. Pensionsavgifter över intjänandetaket ska behållas i pensionssystemet och inte betraktas som en skatt. Det skulle innebära en förstärkning av inkomstpensionssystemet med ungefär 18 miljarder kronor.

Ett alternativ skulle också kunna vara att höja intjänandetaket. Under en övergångsperiod skulle avgiftsintäkterna öka. Det skulle bidra till ett tillfälligt överskott eftersom motsvarande ökning av pensionsutbetalningarna ligger längre fram i tiden när de med högre inkomster börjar gå i pension.

Om dessa förstärkningar inte är tillräckliga måste en höjning av pensionsavgifterna övervägas, tillfälligt eller permanent beroende på vilka behov som finns.

6.5.4 Förbättrat grundskydd

Garantipensionen följer prisbasbeloppet och den avräkning som görs mot inkomstpensionen, tjänstepensionen, änkepensionen och utländsk pension beräknas också utifrån prisbasbeloppet. När inkomst- och tjänstepensionerna ökar i takt med löntagarnas inkomster innebär det att antalet garantipensionärer minskar. Samtidigt minskar garantipensionen i värde i förhållande till inkomst- och tjänstepensionen och skillnaderna mellan olika grupper av pensionärer ökar. Garantipensionen ska därför följa inkomstutvecklingen för att klyftan till andra grupper inte ska öka. Basnivån ska vara lika för alla oberoende av födelseår och civilstånd.

Bostadstillägget har inte hängt med hyres- och prisutvecklingen på bostadsmarknaden och måste höjas. Det ska vara 100 % av bostadskostnaden upp till 7 000 kronor per månad. Taket för bostadskostnaden ska indexeras för att följa förändringen av bostadskostnaderna.

Ett av huvudresultaten i Angelika Thelins forskning om äldrefattigdom är att "den lägsta skäligen levnadsnivån för äldre personer exkluderar yngre ålderspensionärer från möjligheten att uppnå allmänmänskliga målsättningar". Det innebär att de inte kan nå samma vardagliga mål som de flesta i befolkningen och människor i samma ålder når: att kunna vårda hälsan, funktionaliteten och utseendet; att kunna bevara och sköta sitt hem samt att kunna umgås med andra människor och delta i sociala aktiviteter. Med allt fler äldre som blir beroende av äldreförsörjningsstöd riskerar den sociala marginaliseringen att öka. För att undvika en sådan utveckling föreslås en standardindexering av den skäligen levnadsnivån för att hålla jämna steg med övriga befolkningens höjning av levnadsstandarderna med ökade realinkomster.⁷⁶

Det behövs åtgärder för att fler som är berättigade till bostadstillägg och äldreförsörjningsstöd också söker det. Bland annat behöver det bli enklare att ansöka om bostadstillägg och informationen måste förbättras.

Målsättningen ska vara att ingen pensionär ska ha en inkomst under EU:s gräns för låg ekonomisk standard eller fattigdom.

6.5.4.1 Omställningspension

Att bli änka eller änking innebär en stor omställning och får ofta ekonomiska konsekvenser eftersom en av hushållets inkomster försvinner. Syftet med omställningspensionen är att den ska utgöra en ersättning för det inkomstbortfall ett dödsfall innebär för hushålls-ekonomien. Dessa konsekvenser uppstår oavsett ålder, men omställningspensionen har en åldersgräns på 65 år. Denna åldersgräns bör därför tas bort.

6.5.5 Tjänstepensioner

När den allmänna pensionen sjunker i förhållande till den tidigare lönen blir tjänstepensionen en allt viktigare del av den totala pensionen. Tjänstepensionen är inte bara ett komplement till den allmänna pensionen utan har blivit en mycket viktig del av pensionssystemet.

Tjänstepensionerna är bara delvis anpassade till det allmänna pensionssystemet. En effekt har blivit att avsättningarna till pensionen är större för dem med högre lön än för dem med lägre löner. Avsättningarna till tjänstepensionen är 4,5 procent av inkomsten upp till 7,5 inkomstbasbelopp (435 750 kronor år 2015) och 30 procent av inkomsten över 7,5 inkomstbasbelopp. De totala avsättningarna till pensionen är 21,71 procent respektive 30 procent beroende på hur hög inkomsten är.

I rapporten "Jakten på den perfekta tjänstepensionen" föreslår Alf Ohlén att avsättningarna till tjänstepensionen ska bli mer rättvisa genom att sänka premien till 22 procent för dem med högre lön och höja den till 5,5 procent för dem med lägre lön.⁷⁷

Pensionsmyndigheten presenterade år 2014 beräkningar vad det skulle innebära om de sammanlagda avgifterna för allmän pension och tjänstepensionen var lika för alla. Ungefär 13 miljarder kronor om året i pensionsavgifter skulle överföras från dem som har inkomster

⁷⁶ Thelin, Angelika, Äldrefattigdom. Ekonomisk utsatthet i yngre ålderspensionärers vardag, Växjö 2013, s. 153.

⁷⁷ Ohlén, Alf, Jakten på den perfekta tjänstepensionen.

över 7,5 inkomstbasbelopp till dem som har lägre inkomst. Tre miljarder kronor i pensionsavgifter skulle omfördelas från män till kvinnor.⁷⁸

Andra områden där reglerna för den allmänna pensionen och tjänstepensionen inte stämmer överens är att inbetalningarna till tjänstepensionen oftast upphör vid 65 även för den som fortsätter att jobba. Pensionsrätter för den allmänna pensionen tjänas in oavsett ålder så länge det finns en inkomst på 19 000 kronor per år. Det går inte heller att ångra sig och stoppa utbetalningarna från tjänstepensionen när den har börjat betalas ut.

Trots att tjänstepensionerna är mer eller mindre nödvändiga för pensionärens ekonomi omfattar de inte alla som har en anställning. Omkring tio procent av de som yrkesarbetar saknar tjänstepension. Bland dem som har garantipension blir skillnaden särskilt märkbar eftersom tjänstepension inte minskar garantipensionen. Det finns ganska genomgripande förslag att de kollektivavtalade pensionerna bör bli obligatoriska för alla anställda, precis som det fungerar i en del andra länder.⁷⁹ Riksrevisionen har också föreslagit ett mer sammanhållet pensionsystem där regeringen har ett helhetsansvar. Bland annat föreslår Riksrevisionen att reglerna förenklas för att minska skillnaderna i utformning av den allmänna pensionen och tjänstepensionen.⁸⁰

Så många som möjligt på arbetsmarknaden bör ha kollektivavtal. PRO uppmanar också både arbetsmarknadens parter och staten att försöka rätta till några av de problem som finns i förhållandet mellan den allmänna pensionen och tjänstepensionen.

6.5.6 Arvsvinster

Pensionsbehållningar för personer som avlidit utgör det som kallas för arvsvinster i pensionsystemet. Enligt dagens regler fördelas arvsvinsterna bland kvarlevande i samma ålder som de avlidna. När det gäller pensionsberättigade som inte tagit ut ålderspension sker arvsvinststilleddning genom att pensionsbehållningarna räknas upp.

När det gäller arvsvinster efter personer som avlidit innan det år de hunnit fylla 60 år ska de avlidnas faktiska pensionsbehållning fördelas till de kvarlevande i samma åldersgrupp.

För personer som avlidit det år de fyller 60 år eller senare tilldelas arvsvinsten de kvarlevande i samma årskull, som inte tagit ut ålderspension, genom att deras pensionsbehållning räknas upp med en arvsvinstfaktor som baseras på livslängdstatistik för befolkningen. Denna arvsvinstfaktor beräknas och fastställs av regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer.

Före det år en årskull fyller 60 år fördelas faktiskt uppkomna arvsvinster. Fördelningen av arvsvinster görs då som ett procentuellt påslag på pensionsbehållningen med hjälp av arvsvinstfaktorn. På grund av taxeringsförfarandet sker detta med ett års fördröjning.

Från och med det år en årskull fyller 60 år fördelas i stället de arvsvinster som beräknas uppkomma. Den arvsvinstfaktor man då använder beräknas med utgångspunkt från Statistiska centralbyråns statistik över dödligheten i landet. Till skillnad mot den yngre gruppen fördelas arvsvinsterna efter de som avlidit för den äldre gruppen samma år som dödsfallet inträffat.

År 2014 var de uppkomna arvsvinsterna i inkomstpensionsystemet nära 12 miljarder.⁸¹

⁷⁸ <https://secure.pensionsmyndigheten.se/almedalenkvinnor14.html>

⁷⁹ Møller, Michael och Nielsen, Niels Christian, *Framtidens tjänstepensioner*, SNS 2011.

⁸⁰ Att gå i pension – varför så krångligt? RiR 2014:13, s. 126ff.

⁸¹ Orange rapport 2014, Pensionsmyndigheten, s. 10.

Fördelningen av arvsvinster är inte självklar. De som tillhör en årskull som har något högre dödlighet än en annan årskull gynnas ur pensions synpunkt med nuvarande beräknings-sätt. Enligt PRO:s uppfattning skulle dessa arvsvinster kunna användas för att omfördela medel på ett annat sätt inom pensionssystemet. Arvsvinsterna bör därför användas för att förbättra situationen för dem som har de lägsta pensionerna, inte minst de som har pensionsnivåer under EU:s s.k. fattigdomsgräns.

Sättet att beräkna arvsvinsternas storlek behöver inte förändras. Däremot bör den fördel-ningsnyckel som ska användas förändras på ett sådant sätt, att pensionsnivåerna höjs för personer med låga pensioner.

6.5.7 Marginaleffekter i grundskyddet

En av de viktigaste principerna bakom det nuvarande pensionssystemet var att varje intjänad krona skall ha betydelse för den framtida pensionen. Ålderspensionen i inkomst-pensionssystemet relateras till den enskildes inkomster under hela livet. Pensionssystemets konstruktion skall stimulera till arbete och därmed arbetsinkomster. Inkomstpensionen kompletteras med ett grundskydd i form av garantipension.

Vid en jämförelse med övriga nordiska länder är svenska pensionärs grundtrygghet, det vill säga garantipensionen, förhållandevis låg. Därför har garantipensionen komplette-rats med bostadstillägg.

Garantipensionen avräknas mot andra inkomster från den allmänna pensionen och bostadstillägget är inkomst- och förmögenhetsprovat. Effekten av detta, tillsammans med skatteuttaget på pensionen, har blivit att den disponibla inkomsten för pensionärerna blir ungefär den samma upp till en pensionsinkomst på ungefär 14 000 kronor per månad före skatt.

En höjning av inkomstpensionen minskar garantipensionen med ungefär lika mycket. Även för dem som har bostadstillägg blir marginaleffekten väldigt hög.

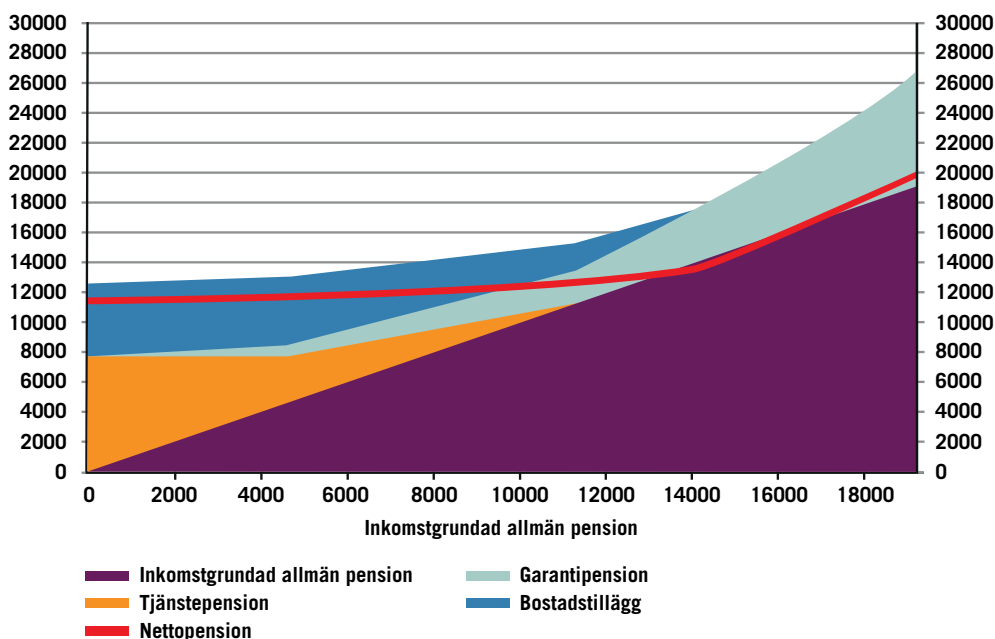
Även vid högre pensionsnivåer blir det små skillnader i disponibel inkomst. Full garan-tipension, 7 899 kronor, och fullt bostadstillägg, 4 990 kronor, ger en nettoinkomst på 11 776 kronor per månad vid en kommunalskatt på 32 kronor. Gränsen för bostadstillägg går vid en nettoinkomst på drygt 13 000 kronor per månad, vilket motsvarar en inkomstpension på c:a 17 000 kronor per månad före skatt. Det är bara 1 400 kronor mer än vid full garantipen-sion och BTP, trots att bruttopensionen är nästan 10 000 kronor högre. För att få en så hög pension krävs 55 år med genomsnittsinkomst för någon utan tjänstepension. Med tjänste-pension krävs 44 år med genomsnittsinkomst enligt Pensionsmyndighetens beräkningar.

Pensionsmyndigheten visar att 41 procent av dagens pensionärer får garantipension, 14 procent får bostadstillägg och 1 procent äldreförsörjningsstöd.⁸² Med nuvarande pensions-system är det små skillnader i disponibel inkomst för dem som har rätt till garantipension och/eller bostadstillägg oavsett hur stor andel av inkomsten som utgörs av grundskyddet.

⁸² Från fattigvård till ekonomisk trygghet vid ålderdom – beskrivning av grundskyddet i det svenska pensionssystemet, Pensionsmyndigheten 2014.

För den som kommer att få någon del av pensionen som garantipension finns det ingen anledning att vänta med att ta ut pensionen. Förbättringen av inkomstpensionen leder till en lika stor sänkning av garantipensionen, vilket visas i figur 1. Den röda linjen i diagrammet visar att nettopensionen knappt förändras när inkomst- och/eller tjänstepensionen ökar.

Figur 1. Total månadspension vid olika nivåer på inkomstgrundad allmän pension inkl. bostadstillägg, ogift pensionär.

Källa: Från fattigvård till ekonomisk trygghet vid ålderdom – beskrivning av grundskyddet i det svenska pensionssystemet, Pensionsmyndigheten 2014, s. 43.

Principen om att livsinkomsten ska bestämma pensionens storlek är i praktiken satt ur spel för en stor grupp pensionärer som har lägst pension. Detsamma gäller för dem som fortfarande är förvärvsverksamma, men har haft så låga inkomster att de förväntas få del av grundskyddet. Bland annat kommer hälften av alla kvinnor att vara berättigade till garantipension. Även om de skulle vilja och kunna förlänga sitt arbetsliv efter 65 kommer de inte få högre inkomst efter pensioneringen.

Kommunalarbetaren har också låtit göra beräkningar som visar att det kan göra väldigt liten skillnad att gå i pension redan vid 62 års ålder istället för vid 65. För ensamstående kan skillnaden i nettoinkomst bli så liten som 130 kronor per månad.⁸³

Den nuvarande konstruktionen av grundskyddet kan inte hantera problemet.⁸⁴ För att kopplingen mellan inkomst och pension ska bli tydligare skulle pensionssystemet behöva reformeras.

⁸³ <http://www.ka.se/sluta-jobba-forlora-nagra-hundralappar>, <http://www.ka.se/sa-paverkas-din-pension>

⁸⁴ Metoder som stimulerar till senare pensionsuttag för dem med låg pension. Redovisning, Pensionsmyndigheten 2014.

Det finns två huvudsyften med en sådan reform. För det första måste pensionssystemet vara uppbyggt på ett sådant sätt att varje inkomst under en persons förvärvsverksamma tid verkligen påverkar den framtida pensionen. Den som haft en inkomst måste kunna se det i pensionskuvertet. För det andra måste grundpensionen ligga på en sådan nivå att behovet av tilläggförmåner, exempelvis bostadstillägg, för att uppnå en rimlig levnadsstandard som pensionär blir så litet som möjligt.

Enklaste sättet att uppnå detta är att utveckla ett system med en grundpension och en inkomstpension som ligger ovanpå denna. När det gäller relationen grundpension – tilläggspension borde detta vara tillräckligt. Även mindre inkomster och färre år med inkomst kan få betydelse och gör att de med kort försäkringstid har en möjlighet att påverka sin pension. En tydligare koppling mellan arbete och pension skulle dessutom kunna leda till fler arbetade timmar.

Förslagen i korthet

- Förbättra incitamenten och avskaffa hindren att arbeta längre
- Lagstiftning mot åldersdiskriminering som omfattar alla samhällets områden
- Rättvis beskattning oavsett inkomstslag och ålder
- En samlad översyn och utvärdering ska göras av pensionssystemet
- Slopa den automatiska balanseringen, bromsen, i det allmänna pensionssystemet
- Slutreglera den överföring av medel från AP-fonderna till statsbudgeten som genomfördes 1999 till 2001
- Avveckla premiepensionssystemet och för över avgifterna till inkomstpensionssystemet
- Pensionsavgifter över intjänandetaket ska tillföras pensionssystemet
- Halvera normen på 1,6 procent vid följsamhetsindexering av tillägg- och inkomstpensioner
- Garantipensionens basnivå ska förstärkas och vara lika för alla samt omräknas med inkomstbasbeloppet
- Höjt bostadstillägg med 100 procent av bostadskostnaden upp till 7 000 kronor per månad
- Taket för bostadskostnaden ska indexeras för att följa förändringen av bostadskostnaderna
- Standardindexering av den skäliga levnadsnivån
- Fler som är berättigade till bostadstillägg och äldreförsörjningsstöd ska söka det
- Ingen pensionär ska ha en inkomst under EU:s fattigdomsgräns
- Avskaffa åldersgränsen för omställningspension
- Bättre samordning mellan allmän pension och tjänstepension
- Omfördela arvsvinsterna till dem med lägst pension
- Inför ett reformerat pensionssystem med grundpension och inkomstpension ovanpå

DATE	OPEN	HIGH	LOW	CLOSE	DIFF
252	262	264	264	-0.02	
6.55	6.55				
0.97	0.97				
0.16					
0.21					
0.97					
135,888,123	73.97				
2,783,900					
74,547					
28.24					
96,814,065	96.76				
231,200	41				
55,730,739	50.96				
37,200	143				
139,500	403				
151,700	6165				
810	7				
250	373				
250	549				
399	0				
241,241					
150					
25					
135,888,123	73.97				
2,783,900					
74,547					
28.24					
96,814,065	96.76				
231,200	41				
55,730,739	50.96				
37,200	143				
139,500	403				
151,700	6165				
810	7				
250	373				
250	549				
399	0				
241,241					
150					
25					

SYMBOL	LAST	CHG	PERCENT	HIGH	LOW	OPEN	CLOSE	DD	OPEN	CHANGE	VOLUME	AMOUNT	AVG	PERCENT
10000000	0.02													
107500	498													
2588800	23151	+02												
2620441	81979	+025												
190800	3809	-03												
1624400	5523													
8925801	51680													
931000	1527													
374228	5623													
515110	1903													
54001	114499													
008393	988947													
836320	94920													
57219900	30508													
505343	1445													
1981702	147774													
3942800	9957													

PRO

© Oktober 2015, Pensionärernas Riksorganisation
Text: Anders Thoré och Pensionärernas Riksorganisation
Produktion: Happify Communication
Tryck: Danagård Litho
Artikelnummer: PRO610
Fotografier: colourbox.com
www.pro.se